

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ESTETIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

FERDINAND DE SAUSSURE VE STRUKTURÁLNÍM
MYŠLENÍ CLAUDA LÉVI-STRAUSSE

Vedoucí práce: Mgr. Denis Ciporanov, Ph.D.

Autor práce: Petra Lacušková

Studijní obor: Estetika

Ročník: 3

2012

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích 26. dubna 2012

.....
Petra Lacušková

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Mgr. Denisu Ciporanovi, Ph. D. za ochotu, vstřícnost a inspirativní rady při vedení práce.

ANOTACE:

Studentka se ve své bakalářské práci bude zabývat klíčovými myšlenkami zakladatele moderní synchronní (strukturální) lingvistiky Ferdinada de Saussura a jejich vlivem na rozvoj strukturalismu za hranicemi obecné jazykovědy. Zaměří se především na strukturální antropologii Clauda Lévi-Strausse, který na základě zkoumání „primitivních“ kultur formuloval metodu strukturální analýzy a položil základy tzv. francouzskému strukturalismu. Zvláštní pozornost bude věnovat estetickým a obecně uměnovědným výtěžkům Lévi-Straussova myšlení – tedy uplatnění strukturálního přístupu nejen v problematice mýtu, nýbrž i hudby a výtvarného umění.

ANNOTATION:

Student (Petra Lacušková) in this thesis will deal with the key ideas of the founder of modern synchronic (structural) linguistics Ferdinand de Saussure and their influence on the development of structuralism beyond the boundaries of general linguistics. It will focus primarily on the structural anthropology of Claude Lévi-Strauss, who, in considering the „primitive“ cultures, formulated a method of structural analysis, and put down the foundations of the French structuralism. Particular attention will be given to yealds of aesthetic and art thinking of Claude Lévi-Strauss – thus the application of the structural method, not only in myth, but also in music and fine arts.

OBSAH:

1. ÚVOD.....	7
2. STRUKTURA	9
2.1 Úvod do strukturálního myšlení:.....	9
2.2 Pojem struktura	11
3. FERDINAND DE SAUSSURE A JEHO KURS OBECNÉ LINGVISTIKY	14
3.1 Kurs obecné lingvistiky.....	15
3.2 Synchronie a diachronie	16
3.3 Sémiologie.....	18
3.4 Řeč, jazyk, promluva.....	20
3.5 Syntagmatické a asociativní vztahy	21
3.6 Foném.....	23
4. ROMAN JAKOBSON	25
4.1 Roman Jakobson a teorie binárních opozic.....	25
5. STRUKTURÁLNÍ MYŠLENÍ CLAUDA LÉVI-STRAUSSE.....	29
5.1 Jazykověda a antropologie	29
5.2 Strukturální analýza	30
5.3 Mýtus.....	33
5.4 Hudba	39
5.5 Výtvarné umění	42
6. ZÁVĚR.....	44
7. SEZNAM LITERATURY.....	47
8. INTERNETOVÉ ZDROJE	49

1. ÚVOD

Strukturalismus jakožto způsob přemýšlení o světě z hlediska celku a vzájemných vztahů daných složek, které jej utvářejí, se počal vyvíjet v různých vědeckých disciplínách na začátku 20. století. Jednalo se o „nový“ způsob vnímání a popisu celku, který má své kořeny již o několik století dříve například v díle Giambattisty Vica. Ono „nové“ vnímání bylo založeno na faktu, že svět se neskládá z nezávisle existujících objektů, jejichž rysy jsou zřetelně a individuálně rozpoznatelné. Podle tohoto noetického stanoviska je svět utvořen spíše ze vzájemných vztahů jednotlivých složek než ze samostatných entit. V každé konkrétní situaci nemá podstata objektu význam sama o sobě, ale je určena svými vztahy k ostatním prvkům, jež jsou součástí situace.¹ Na začátku práce se budu věnovat právě charakterizaci strukturálního myšlení a pojmu struktury.

Zásadní význam pro rozvoj strukturálního myšlení měla práce ženevského lingvisty Ferdinanda de Saussura. Slavný *Kurs obecné lingvistiky*,² vydaný posmrtně jeho studenty Ch. Ballym a Albertem Sechehayem na základě poznámek ze Saussurových kursů o obecné lingvistice, které přednášel na ženevské univerzitě v letech 1906-1911, se stal stěžejním dílem strukturální lingvistiky. Převratným přínosem bylo odmítnutí tradičního pohledu na jazyk, jakožto agregátu samostatných jednotek, který existuje v diachronní dimenzi. Začal zkoumat jazyk také z hlediska vztahů mezi jednotlivými složkami, tedy synchronně, jako systém. Umožnil tak poznat strukturální vlastnosti jazyka. V následující části práce se budu zabývat právě základními Saussurovými myšlenkami a jeho klíčovými termíny – diachronie, synchronie, langue, parole, označující, označované, foném, jazyk a jazykový znak.

V další části se zastavím u osoby Romana Jakobsona, představitele Pražského lingvistického kroužku. Chtěla bych zdůraznit jeho roli „inspirátora“ Clauda Lévi-Strausse principy strukturální lingvistiky. Jakobson a Lévi-Strauss se seznámili v USA, kam byli oba nuceni emigrovat před rozpínajícím se fašismem a nacismem v Evropě.³ Jakobson přednášel o Saussurově lingvistice a seznámil Lévi-Strausse s myšlenkou binárních opozic.

¹ srovnej, Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno, Host, 1999, s. 14. ISBN 80-86055-62-0.

² Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha, Academia, 1996. ISBN 80-200-0560-9.

³ Michalovič, Peter a Vlastimil Zuska: *Znaky, obrazy a stíny slov*. Praha, Akademie múzických umění v Praze, 2009, str. 143–144. ISBN 978-80-7331-129-2

V poslední části se zaměřím na dílo již zmíněného francouzského antropologa Clauda Lévi-Strausse, který jako stoupenec strukturální lingvistiky aplikoval výtěžky Saussurovy práce v oblasti antropologie. Hlavním motivem, na který navázal, bylo nové nesubstanciální pojetí fonému. Tedy vymezení jazykové jednotky v opozici k ostatním. Lévi-Strauss počal nahlížet na složky kulturního chování, obřady, rituály, příbuzenské vztahy či totemové systémy analogicky z hlediska kontrastivních vztahů, které jsou mezi nimi.⁴ Zjistil, že i v oblasti kulturní antropologie lze aplikovat strukturalistickou koncepci opozic. Novou metodou zkoumal hlavně strukturu příbuzných vztahů a strukturální analýzu mýtů.

V této práci bych se chtěla zabývat především problematikou mýtů, hudby a výtvarného umění.

Tato práce si klade za cíl ukázat vliv zásadních myšlenek moderní synchronní lingvistiky Ferdinanda de Saussura na rozvoj strukturalismu (strukturální antropologie) Clauda Lévi-Strausse a jeho pojetí mýtů a umění.

⁴ srovnej. Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno, Host, 1999, s. 28. ISBN 80-86055-62-0.

2. STRUKTURA

2.1 Úvod do strukturálního myšlení:

Úvodem bych chtěla pojednat o podstatě a historickém zrodu strukturálního myšlení. Výchozím bodem bude kniha *Strukturální estetika* od Květoslava Chvatíka.⁵

Zaměřím se především na první kapitolu – Filosofická prolegomena strukturální estetiky, kde Chvatík nastínil problém filosofické formulace strukturalismu, díky pluralitě konkrétních věd, jako jsou biologie, matematika a lingvistika, opírajících se o strukturální metodu.

Chvatík upozorňuje, že počátky strukturálního myšlení bývají odvozovány ze vzpoury proti mechanickému myšlení, charakteristickému pro druhou polovinu 19. století, tedy pro epochu pozitivismu a mechanické přírodovědy.⁶ Díky atomizujícím rysům pozitivismu, který rozkládal celek na mechanický souhrn na sobě nezávislých částí, lze tento názor považovat za platný. Podle Chvatíka však lze najít historické motivy vzniku strukturálního myšlení hlouběji - v opozici proti metafyzickému myšlení jako statické substanciálně-atributové ontologii. Zlom v substanciální ontologii přichází s Britským empirismem,⁷ který se vyznačuje destrukcí metafyzického chápání substance a s dílem Immanuela Kanta.⁸ Ten se ve své práci zabýval problematikou platnosti soudů opřených o empirii (tzv. soudů aposteriorních) a hledáním soudů nezávislých na empirii (tzv. apriorních).⁹ Kant považoval esenci za pouhou konstrukci intelektu, za pomocný prostředek lidské schopnosti poznání. Díky těmto zvrátům se klasická metafyzická filosofie dostala do krize, kterou definitivně nepřekonal ani pokus o znovuzrození metafyziky Martinem Heideggerem. Východisko z ní začalo hledat počátkem 20. století strukturální myšlení, které se uplatňovalo především v konkrétních vědách.

⁵ Chvatík, Květoslav: *Strukturální estetika*. Brno: Host, 2001, s. 19–34. ISBN 80-7294-027-9

⁶ srovnej, tamtéž s. 20.

⁷ Britský empirismus byl noetický směr v novověké filosofii, který považoval za zdroj veškerého poznání zkušenost (empirii) a odmítal substanci jako podstatu předcházející existenci. Za hlavního představitele je považován John Locke, který tvrdil, že lidská mysl je zpočátku prázdná, nepopsaná deska a všechny pozdější poznatky mají původ ve zkušenosti. Dalším představitelem byl George Berkley, který považoval za jediný zdroj poznání naše počítky. David Hume poznání založil na pouhé impresi a ideji což jsou jen dojmy a vzpomínky, u kterých nelze vyvozovat kauzální platnost.

⁸ Kant, Immanuel: *Kritika soudnosti*. Praha: Odeon 1975.

⁹ srovnej. Kolektiv autorů: *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 104. ISBN 80-7182-064-4

Jedním z prvních myslitelů formulujících počátky strukturálního myšlení byl bezesporu Giambattista Vico,¹⁰ který v roce 1725 vydal knihu s názvem *Nová věda*. I když ve své době byla opomíjena, nalézáme v ní zásadní myšlenky analogické například s výkladem mýtů Clauda Lévi-Strausse. Vico tvrdil, že mýty nejsou pouhým bezvýznamným přikrášením skutečnosti, ale způsobem jak se s ní vyrovnávat. Mýty podle něj představují způsob jak poznávat, kódovat a zprostředkovávat fakta.¹¹ Přichází s principem *verum factum*, podle kterého to, co člověk poznává jako pravdivé (*verum*) a to, co sám vytvořil (*factum*), je to samé. Lidský svět je tedy aktivní konstrukcí lidské mysli, je účasten procesu strukturování. Člověk dle jeho názoru tvoří společnosti a instituce podle obrazu svého myšlení a tyto konstrukce nakonec utvářejí člověka samého.

Chvatík shrnuje filosofickou pozici strukturálního myšlení v podobě následujících tezí.¹² Filosofie se zmocňuje bytí skrze poznání. Každé poznání je podle něj poznáním něčeho. Je uchopením jisté předmětnosti v jejím konkrétním způsobu existence, v jejích reálných vztazích a vnitřní struktuře. Říká, že lidské bytí je zvláštním předmětem poznání díky schopnosti sebevědomí. Předmětem poznání se stává i sám poznávající. Lidské bytí tak spočívá v dvojaké struktuře: je současně bytím předmětným i sebevědomým. Dále tvrdí, že zvláštní podstatou člověka je jeho psychofyzická a společensko-historická struktura – jeho konkrétní existence v konkrétním čase. Člověk se tak stává průsečíkem společenských vztahů. Člověk podle Chvatíka produkuje a reprodukuje svou praktickou činností v dějinách podmínky svého materiálního bytí, přetváří přírodní prostředí a vytváří specifický svět lidské kultury – znakové a symbolické systémy. Dále poukazuje na fakt, že lidstvo vytváří celou řadu civilizací a kultur, nejen jednu. Čas těchto kultur není navzájem srovnatelný. Člověk jako člen společenství podle něj nepůsobí jako izolovaný jedinec, ale jako součást strukturálního kontextu určitých kultur, které jsou diskontinuitní. Chvatík tak ukazuje, že „*ontologie lidského bytí se mění v problematiku konkrétní lidské existence a činnosti v dějinách, v sociologii jako vědu o společenských strukturách a jejich historické dynamice*“.¹³

Základní poznatky o strukturálním myšlení lze shrnout takto: podstatou je schopnost analyzovat data v jejich vztazích a v jejich fungování v kontextu celku. Dále

¹⁰ Vico, Giambattista: *Základy nové vědy a společné přirozenosti národů*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0051-8

¹¹ srovnej. Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, s. 10. ISBN 80-86055-62-0

¹² Chvatík, Květoslav: *Strukturální estetika*. Brno: Host, 2001, s. 23–24. ISBN 80-7294-027-9

¹³ tamtéž s. 34.

přijmutí nové metody vnímání, která říká, že každý pozorovatel při percepčním aktu podléhá vnitřní tendenci, která do značné míry ovlivňuje to, co je vnímáno.

2.2 Pojem struktura

Základní charakteristiku strukturálního myšlení nejlépe odkryjeme vymezením samotného pojmu struktura. Přestože není snadné, jak říká Terence Hawkes ve své knize *Strukturalismus a sémiotika*,¹⁴ postihnout klíčovou představu struktury, měli bychom se jí co nejvíce přiblížit. Chvatík ve *Strukturální estetice*¹⁵ nejprve zkoumá pojem struktury v hovorovém jazyce. Říká, že v běžné mluvě se význam slova struktura používá ve smyslu výstavby určitého celku – tj. uspořádání celku na základě určitých pravidel. Strukturou tedy myslíme jakousi vnitřní organizaci celku, která není nahodilá a podléhá určitému řádu. Jako příklad Chvatík uvádí strukturu krystalu a sněhové vločky. Struktura každého krystalu sice obsahuje několik nahodilých variací, ale v základním schématu je zachován základní konstrukční vzorec. Podle Chvatíka hovorový jazyk dobře vystihuje základní smysl pojmu struktura, ale je nutné jej jako teoretický termín dále specifikovat.

Chvatík tvrdí, že nejobecněji lze strukturu charakterizovat jako „určitý typ vztahu celku a částí“.¹⁶ Jednotlivé části tvoří dohromady vyšší jednotu celku a jsou určeny vzájemnými vztahy, které jsou řízené určitými pravidly. Vztahy mezi částmi mohou být jak kladné, tak záporné a vytvářejí dynamiku celku. Dojde-li ke změně jedné složky, promění se i složky ostatní. V tomto bodě můžeme najít shodu s definicí struktury Jeana Piageta,¹⁷ který definuje strukturu na základě tří idejí¹⁸ – idea celosti, idea transformace a idea sebe-regulace. Idea celosti, kterou míní vnitřní soudržnost složek, odpovídá pohledu Chvatíka. Piaget zde definuje soudržnost složek v opozici k pojmu agregát. Složky ve struktuře podle něj nejsou shlukem prvků na sobě nezávislých jako v agregátu, nýbrž navzájem se přizpůsobují souboru vnitřních zákonů, které určují povahu jak částí, tak celku.

¹⁴ Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999. ISBN 80-86055-62-0

¹⁵ Chvatík, Květoslav: *Strukturální estetika*. Brno: Host, 2001, s. 30. ISBN 80-7294-027-9

¹⁶ tamtéž s. 30.

¹⁷ Piaget, Jean: *Štrukturalizmus*. Bratislava: Pravda, 1971. s 11-22

¹⁸ Pojmy „idea“ celosti, transformace a sebe-regulace použil Terence Hawkes v knize *Strukturalizmus a sémiotika*, kde vysvětloval Piagetovu definici struktury. Piaget ve své knize *Štrukturalizmus* o „ideách“ nemluví. Používá pouze termíny celosti, transformace a sebe-regulace, jako charakteristické rysy struktury.

Dále Chvatík charakterizuje strukturu jako dynamický proces neustálé strukturace a restrukturace skutečnosti. Tato dynamika vzniká z permanentního dialektického napětí mezi složkami. Zároveň říká, že složky struktury mohou mít „*energetický charakter*“, díky němuž představují relativně soběstačný celek, který je schopný samoregulace a vnitřní transformace. Energetický charakter odvozuje od komplementárního spojení pojmu struktury a pojmu funkce. Funkci definuje „*jako jistý druh vztahu, jako působení něčeho na něco, jako činnost nějak zaměřenou*“.¹⁹ Strukturu lze podle něj z toho hlediska charakterizovat jako relativně ucelený souhrn funkcí. Opět zde můžeme najít shodu s Piagetovou definicí. Podle idey transformace je struktura dynamická a zákony, které určují její povahu, působí tak, aby byla nejen strukturovaná, ale také strukturující. Struktura je tedy schopna transformačních procesů. Transformační procesy, podle idey sebe-regulace probíhají tak, že struktura se neodvolává na nic mimo sebe a sama se řídí.

Chvatík dále mluví o relativní ucelenosti struktury, která je podle něj celek otevřený, napojený řadou vstupů a výstupů na své okolí a zaklíněný řadou vztahů do vyšších struktur – tzv. metastruktur.²⁰ Lze si představit jakýkoliv předmět, který může být v různých konkrétních vztazích částí i celkem – může být zároveň prvkem více struktur. Vzniká tak jakýsi víceúrovňový systém struktur. S tím souvisí i Chvatíkovo tvrzení, že „*struktura má svou systémovou a časovou dimenzi*“.²¹ Při jejím zkoumání je důležité zachovat jednotu synchronního a diachronního momentu. Jak říká, sama historie má zákonitou strukturu a je procesem vzniku a zániku struktur. Historii lze chápat jako sled transformací struktur. Úzké propojení struktury s funkcí vylučuje její statické zvěcnění a struktura se stává nepřetržitým dynamickým procesem v čase. Chvatík dále upozorňuje na mylnou představu ahistoričnosti struktury, která vznikla v počáteční fázi vývoje strukturálního myšlení. Když se pozornost přesunula z diachronního popisného historismu 19. století na, do té doby zanedbávané, synchronní hledisko. „*Ve skutečnosti je strukturální princip bytostně dynamický a umožňuje vědecky formulovat otázky historické změny a vývoje jako reálného procesu transformace struktur.*“²²

V závěru kapitoly zabývající se problematikou strukturálního myšlení Chvatík poukazuje na důležitý fakt, že pojmy struktury a funkce jsou pouze určitými

¹⁹ Chvatík, Květoslav: *Strukturální estetika*. Brno: Host, 2001, s. 30-31. ISBN 80-7294-027-9

²⁰ srovnej, tamtéž s. 32.

²¹ tamtéž s. 32.

²² tamtéž s. 33.

konceptuálními nástroji a ne univerzálními klíči, které podávají jediná pravá řešení. Strukturální myšlení nabízí nový pohled, určitá nová metodická hlediska, jak analyzovat systémové vazby na rovině společenské i biologické. Měli bychom tedy strukturalismus chápat ne jako metodu poskytující hotové definice a teorie, ale jako metodu nabízející pohled z jiné strany, než dosavadní klasické metody.

3. FERDINAND DE SAUSSURE A JEHO KURS OBECNÉ LINGVISTIKY

Osoba Ferdinanda de Saussura,²³ významného švýcarského jazykovědce, bývá spojována s formálním vznikem strukturalismu v lingvistice. Při bližším prozkoumání zjistíme, že je to pohled problematický, a je nutné jej dále specifikovat.

Saussure se během svých studií na Lipské univerzitě ocitl uprostřed sporu starší a mladé generace lingvistů, z něhož vyšel nový mladogramatický směr. Sám se velmi rychle do bouřlivých diskuzí zapojil a o jeho další vědecké dráze bylo rozhodnuto. V pouhých jednadvaceti letech publikoval slavnou práci *Mémoire*, o systému indoevropských samohlásek, která přinášela zcela nový pohled na počet a vývoj indoevropských vokálů. Již v této rané práci lze najít odchýlení se od mladogramatických tezí, tím, že počal posuzovat jazykové jevy jako součást systému.²⁴

Během vědecké kariéry se samozřejmě setkal s lingvistickými teoriemi svých předchůdců a některými se nechal inspirovat. Často je mu vytýkáno, že jeho myšlenky nejsou původní a že slávu za přínos pro strukturální lingvistiku si nezaslouží. Tak např. co se systémovosti jazyka týče, byl jeho předchůdcem Humboldt,²⁵ který studoval jazyky jako celek. Dalším inspirátorem byl Whitney, který se zabýval teorií jazykového znaku. Silný vliv na něj měla také Durkheimova²⁶ sociologie. Je tedy pravda, že byl seznámen s předcházejícími i soudobými jazykovědnými teoriemi a část jich použil ve své obecné lingvistice. To však nic nemění na jeho teoretických zásluhách. Saussurův přínos je především v tom, že z dosavadních teorií vybral jen ty, které byly shodné s jeho novým pohledem na jazyk. Navíc tyto názory přehodnotil, dále je rozpracoval a srozumitelně je vyložil. Nakonec tyto izolované a roztroušené názory sjednotil

²³ Ferdinand de Saussure (1857-1913) pocházel ze švýcarské rodiny s dlouhou vědeckou historií. Vystudoval Univerzitu v Lipsku, kde se započala jeho kariéra lingvisty. Od roku 1881 působil na École pratique des Hautes Études jako přednášející góštiny, staré horní němčiny, latiny a litevštiny. Po roce 1891 se vrátil do rodné Ženevy, kde se stal profesorem historie a srovnávací indoeuropeistiky, sanskrtu aj. Od roku 1906 přednášel o obecné lingvistice. Ze tří přednesených kursů po jeho smrti vzniklo jeho nejznámější dílo *Kurs obecné lingvistiky*.

²⁴ srovnej, Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 131. ISBN 80-85885-96-4

²⁵ Humboldt, Wilhelm von: *On Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

²⁶ Émile Durkheim (1858-1917) byl francouzský filosof a sociolog. Cílem jeho práce bylo ukázat samostatnost sociologie jako vědy, která by umožnila moderní společnosti vytvořit nové kolektivní vědomí na principech solidarity a stability. Důležitou myšlenkou, která ovlivnila i Saussurovo myšlení, byl pohled na soc. fakta (jako jsou mravní normy, zvyklosti či náboženství) jako na objektivní celek, který nelze redukovat na psychologické fenomény, ale lze je vysvětlit buď ze soc. strukturálních podmínek, nebo z rozporů a nedostatků jejich spol. funkcí.

z jednoho úhlu pohledu a uvedl je v soulad.²⁷ Mimo to však ve své teorii o obecné lingvistice představil i vlastní myšlenky a celou řadu nových pojmů a termínů, které se staly pilíři strukturální lingvistiky.

Saussura, tedy bezesporu můžeme, díky přínosu jeho vlastních myšlenek a nově vzniklých pojmů, považovat za vlivného činitele při vzniku strukturálního myšlení v lingvistice. Je však třeba mít zároveň na paměti, že některé důležité teze, jako například pohled na jazyk jako na celek, převzal Saussure od svých předchůdců. Jeho role při vývoji strukturálního myšlení byla především v systematizaci a domyšlení předešlých teorií. Můžeme na jeho dílo nahlížet jako na přirozený článek v kontinuu vývoje, který však svým nezpochybnitelným vnosem znamenal zlom a nastolení nového paradigmatu nejen v tradici jazykové teorie.

3.1 Kurs obecné lingvistiky

Saussure mezi lety 1907–11 přednášel na ženevské univerzitě tři přednáškové cykly o obecné lingvistice. V prvním kursu se věnoval hlavně diachronii a fonologii, v druhém obecným problémům jazyka a úvodu do lingvistiky. Ve třetím, nejdůležitějším, diachronii, písmu, klasifikaci jazyků a jazykem obecně.

Bohužel Saussure v období dráhy profesora na ženevské univerzitě téměř vůbec nic nepublikoval.²⁸ Zřejmě se díky velké sebekritičnosti nikdy nepovažoval za povoláného vědce, který by provedl onen radikální zásah do lingvistické teorie. Sám si však nutnost představit veřejnosti své nové pojetí obecné lingvistiky uvědomoval. Proto jej také prezentoval ve svých kursech na ženevské univerzitě.

Význam Saussurova díla si uvědomovali jeho žáci, kteří se rozhodli, že na základě zápisků studentů a Saussurových přípravných poznámek k přednáškám vydají jeho myšlenky a teorie v písemné podobě. Úlohy editorů se zhostili Charles Bally a Albert Séchehaye.²⁹ *Kurs obecné lingvistiky* vyšel tři roky po Saussurově smrti v roce 1916 pod jeho jménem.

²⁷ srovnej, Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 129. ISBN 80-85885-96-4

²⁸ Přitom zvláště v obecné lingvistice vyložil zcela novou teorii. Jeho vědecké mlčení je vysvětlováno několika různými důvody. Zpočátku se vysvětlovalo zatrpklostí způsobené chladným přijetím jeho prvních prací. Další, pravděpodobnější výklad je ten, že si sám uvědomoval převratnost svých myšlenek a hlavně jejich obtížné formulování.

²⁹ Charles Bally a Albert Séchehaye, kteří byli v době vzniku *Kursu obecné lingvistiky* již renomovaní lingvisté, měli tento úkol ztížený tím, že se téměř nedochovaly Saussurovy psané poznámky týkající se přednášených kursů. Mohli tedy vycházet ze zápisků studentů, kteří přednášky navštěvovali. Dalším problémem byla metoda jak dílo formulovat. Všechny tři přednesené kursy o obecné lingvistice byly

Fakt, že Kurs je vlastně Saussurovo učení viděné a systematizované očima jeho studentů vyvolával dlouhé polemiky o autentičnosti některých myšlenek. Shrňme-li je, vidíme, že: a) v díle jinak přehledném existují méně jasná místa, některé výklady se opakují, nebo si dokonce navzájem odporují; b) vydavatelé více vyzdvihli například protiklad *langue/parole* na úkor matematického pojetí některých jazykových jevů; c) dílčímu zkrácení myšlenek se při nepřítomnosti autora zkrátka nelze vyhnout.³⁰ Saussure bývá po právu označován za otce moderní lingvistiky, je však důležité si uvědomit, že bez Ballyho a Sechehayeho přispění by jeho učení zřejmě zůstalo nepoznáno.

Je jisté, že *Kurs obecné lingvistiky* sehrál v dějinách jazykovědy zásadní roli. V průběhu 20. století vznikly alespoň tři lingvistické školy, které se ho různými způsoby dovolávají. Všechny tři školy byly označovány jako *strukturalistické*. Jednalo se o školu kodaňskou, ženevskou a pražskou. Dále se budeme zabývat jen školou pražskou neboli Pražským lingvistickým kroužkem. Saussurovo myšlení však neovlivnilo pouze jazykovědu, ale z výtěžků jeho strukturálního přístupu k jazyku (ergo ke světu) těžily i jiné vědecké disciplíny. Strukturalismus, který vznikl na půdě jazykovědy, se tak rozšířil napříč celým spektrem oborů. Mezi ně patří například biologie, matematika, psychologie, sémiotika, antropologie, estetika atd. Pro nás bude důležitý přenos strukturálních myšlenek do oblasti kulturní antropologie a estetického myšlení Clauda Lévi-Strausse.

3.2 Synchronie a diachronie

Nyní se zaměříme přímo na několik nejdůležitějších Saussurových tezí, ze kterých později čerpali, jak Roman Jakobson, tak i Claude Lévi-Strauss.

Podle Saussura je možné přistupovat k jazyku (nebo k jiným předmětům studia) ze dvou odlišných, ale jak se později ukázalo, navzájem neoddělitelných hledisek. Prvním z nich je diachronní, klasický přístup, který byl užíván v lingvistice do příchodu Saussura jako jediný možný. Diachronní lingvistika podle něj sleduje vztahy mezi

odlišné, ale docházelo v nich k opakování tématu. Vystala tedy otázka, zdali zmínit všechny přednáškové cykly odděleně, nebo je sloučit do jednoho výkladu. Nakonec se rozhodli syntetizovat všechny kursy na pozadí kursu třetího, který upřednostnili.

³⁰ srovnej, Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 132. ISBN 80-85885-96-4

termíny následnými, které se navzájem nahrazují v čase.³¹ Jedná se tedy o lingvistiku evoluční, která objasňuje jazykový vývoj. Naopak synchronní lingvistika studuje vztahy mezi koexistujícími termíny určitého stavu jazyka v daném okamžiku. Nazývá ji proto lingvistikou statickou. „*Synchronní je vše, co se vtaňuje k statickému aspektu naší vědy, diachronní pak vše, co má souvislost s evolucí. Stejně tak synchronie a diachronie označují každá stav jazyka a fázi evoluce.*“³²

Tím, že Saussure trval na důležitosti synchronního zkoumání jazyka, které bylo zřetelně odděleno od zkoumání diachronního, umožnil poznat strukturní vlastnosti jazyka jako úplného a autonomního systému v daném okamžiku.³³ Tvrdil, že jazyk je celostní systém úplný v každém okamžiku a pro jeho fungování není podstatné, jaké změny se udály předtím. Jeho přínos byl především v tom, že vedle tehdy převládajícího mladogramatického diachronního pohledu, ukázal také nutnost pohledu synchronního, tedy popisu jazyka v určitém okamžiku jeho vývoje.

Proti Saussurově radikálnímu oddělení synchronního a diachronního pohledu se zvedla řada námitek. Jiří Černý v knize *Dějiny lingvistiky*³⁴ ukazuje, že kritikové často namítali, že např. není možné studovat vývoj jazyka bez důkladné znalosti současného stavu celého systému a jeho stavu v určitých předcházejících obdobích. Podobně se ukázalo, že ani synchronní pohled se často neobejde bez znalosti jazykového vývoje. Černý dále říká, že je důležité si uvědomit, že v jazyce vedle sebe existuje několik druhů systémů: spisovný jazyk, hovorový jazyk, nářečí, jazyk sociálních skupin atd. Tyto systémy se navzájem ovlivňují a pro pochopení těchto vzájemných vlivů je rovněž důležité studium jazykového vývoje. Mezi kritiky důsledného oddělování synchronie a diachronie patřil také Roman Jakobson, který tvrdil, že „*Protiklad synchronie a diachronie byl protikladem pojmu systému a pojmu vývoje; principiálně tedy přestává být podstatný, jakmile přijmeme předpoklad, že každý systém je nezbytně dán jako vývoj a na druhé straně vývoj má nezbytně systémový charakter.*“³⁵ Tyto námitky jsou do značné míry oprávněné. Z hlediska moderní lingvistiky platí Saussurův protiklad synchronie/diachronie, avšak nelze tyto pohledy od sebe zcela oddělovat a je třeba je chápat dialekticky jako jednotu dvou protikladů.

³¹ srovnej, Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, s. 170. ISBN 80-200-0560-9

³² tamtéž s. 110.

³³ Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, s. 17. ISBN 80-86055-62-0

³⁴ Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 134. ISBN 80-85885-96-4

³⁵ Jakobson, Roman: Problémy zkoumání literatury a jazyka. In: *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, 1995, s. 35. ISBN 80-85787-83-0

3.3 Sémiologie

Saussure v Kursu vyslovil předpoklad vzniku vědy, jež by se měla zabývat životem znaků uvnitř lidské společnosti. *„Lze si představit vědu, která studuje život znaků v životě společnosti. Tvořila by část sociální psychologie a v důsledku toho i obecné psychologie; nazveme ji sémiologie. Ukázala by nám, z čeho sestávají znaky a které zákony je řídí. Protože zatím neexistuje, nelze říci, čím bude; má však právo na existenci a její místo je již předem vytyčené. Lingvistika je pouze částí této obecné vědy a zákony objevené sémiologií bude možné uplatnit i na lingvistiku.“*³⁶ Hypotézu o sémiologii³⁷ Saussure použil, ve snaze objasnit postavení lingvistiky a její vztah k ostatním vědním oborům. Lingvistiku tedy považoval za součást sémiologie, která zase s dalšími vědními obory patří do obecné psychologie nebo sociologie. Tímto klasifikoval jazykovědu jako vědu společenskou, což byl v té době průkopnický čin.

Saussurovo myšlení o sémiologii úzce souvisí s jeho teoriemi o systémovosti jazyka a o jazykovém znaku. Co se týče – jedné z nejdůležitějších a pro naše zkoumání jedné z nejpodstatnějších myšlenek – systémovosti jazyka, říká, že v jazyce, stejně jako v každém sémiologickém systému, jsou jednotlivé jazykové znaky charakterizovány výhradně tím, čím se liší od ostatních jazykových znaků. Pouze tento rozdíl vytváří hodnotu každého jazykového znaku.

Dále se zabýval teorií jazykového znaku, která zaujímala důležité postavení v Kursu a také se stala nedílnou součástí moderní lingvistiky. Saussurův přínos spočívá v novém vymezení pojmu jazykový znak. Tradičně býval znak definován jako přítomné jsoucno, které zastupuje nepřítomné jsoucno. Tedy znak byl považován za cosi provizorního, co je náhražkou věci, kterou reprezentuje. Saussure odmítl tento pohled a předložil novou koncepci, která chápe jazykový znak (signe) jako spojení dvou složek, které z počátku nazývá „pojmem“ (koncept) a „zvukovým obrazem“ (image acoustique). Jde o dialektický vztah dvou složek psychické povahy, které jsou spojené až v našem mozku pomocí asociace. *„Jazykový znak nesjednocuje věc a jméno, ale pojem a akustický obraz. Akustický obraz není materiální zvuk, něco čistě fyzického, ale psychický otisk*

³⁶ Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, s. 52. ISBN 80-200-0560-9

³⁷ Sémiologie/sémiotika jakožto věda o znakových systémech oficiálně vznikla až v druhé polovině 20. století. Název sémiotika byl ustanoven na prvním sémiotickém kongresu, který se konal v roce 1962 ve Spojených státech. Přesto má věda o znacích a dokonce i její název bohatou historii. Dnes se pro její označení používá především název sémiotika. Avšak můžeme se setkat také s názvem sémiologie nebo sémantika.

tohoto zvuku, reprezentace, o které nám poskytují svědectví naše smysly.“³⁸ Akustický obraz je tedy podle Saussura odraz či stopa fyzikálního zvuku v našem mozku.

Argumentuje tím, že lze „mluvit v duchu“, aniž by se naše mluvidla pohybovala a aniž je cokoliv slyšet. Druhá složka znaku „pojmem“ je ještě více abstraktní. Jde o jednotnou ideu (představu) daného předmětu. Lze na ní nahlížet jako na obecnou imaginativní představu, která se podobá pojetí idejí podle Platóna.³⁹ Jazykový znak tedy chápe jako psychickou jednotku o dvou stránkách, jako dvě strany jednoho papíru. Dále říká, že obě složky znaku byly vytvářeny zároveň (jedna neexistovala dříve než druhá) a dokazuje tak, že jsou nerozlučně spjaty.

Saussure si sám uvědomoval jeden terminologický problém. To, že termín „znak“ bývá zpravidla používán pro takový prvek, který něco označuje. Tedy mohl by být nesprávně chápán jako ekvivalent „zvukového obrazu“. Proto navrhl zachovat slovo „znak“ pro označení celku, a nahradit „pojmem“ a „akustický obraz“ termíny „označované“ (signifiant) a „označující“ (signifié).⁴⁰ Říká, že oba nové termíny poskytují tu výhodu, že označují protiklad, který je odlišuje, jak od sebe, tak i od celku.

Takto vymezený jazykový znak, má podle Saussura dvě prvořadě vlastnosti: arbitrárnost znaku a lineární povahu znaku. Jazykový znak je především arbitrární. To znamená, že vztah mezi oběma jeho složkami (označovaným a označujícím) je libovolný. Neexistuje mezi nimi žádný vnitřní vztah, který by byl logicky odvoditelný. Například mezi pojmem „kůň“ (označované) a spojením souhlásek k+ů+ň (označující) není žádný odvoditelný vztah. Potvrzuje to fakt, že různé jazyky označují pojem „kůň“ jinými názvy, tedy mají jiné akustické obrazy – například cheval, horse atd. Shrňme-li Saussurovo tvrzení o arbitrárnosti, zjistíme, že libovolností jazykového znaku rozumí jen to, že mezi označujícím a označovaným neexistuje žádný předem daný vnitřní vztah a že obě složky jsou k sobě vázány jen na základě konvence, kterou je nutné respektovat.⁴¹

Druhou základní vlastností jazykového znaku je jeho lineární povaha. Saussure tvrdí, že označující je svou povahou auditivní a probíhá v čase. Z toho vyplývá, že v témže okamžiku nemohou vedle sebe stát dva jazykové znaky a je nutné znaky téže výpovědi řadit za sebou. S lineárním charakterem souvisí další vlastnost, o které mluví a

³⁸ Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, s. 96. ISBN 80-200-0560-9

³⁹ Platón: *Ústava*. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-28-3

⁴⁰ srovnej, Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, s. 97. ISBN 80-200-0560-9

⁴¹ srovnej, Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 141. ISBN 80-85885-96-4

to diskontinuita (diferencovanost). Podle něj je zvukový materiál jazyka sám o sobě amorfní, stejně jako jakási mlhovina mimojazykové skutečnosti. Psychologicky je naše veškeré myšlení pouhou amorfní nezřetelnou masou a bez pomoci znaků bychom nebyli schopni od sebe jasně a trvale rozlišit dvě ideje. Tím, že se zcela konkrétní počet hlásek daného jazyka v určitém pořadí začne spojovat se zcela konkrétním a ohraničeným úsekem této mlhoviny, vzniká jazykový znak. Jazyk tedy slouží jako prostředník mezi myšlenkou a zvukem. „*Jazykový fakt si tudíž můžeme v jeho celistvosti znázornit jako řadu souvislých pododdělení načrtnutých zároveň na neurčitém plánu neuspořádaných idejí a na o nic určitějším plánu zvuků.*“⁴² Z teorie ohraničenosti Saussure vyvodil další závěry. Zřejmě nejdůležitějším je myšlenka o tom, že právě ohraničenost jazykového znaku umožňuje to, že stojí v opozici k dalším znakům.

3.4 Řeč, jazyk, promluva

Saussure ve svých přednáškách vyslovil přesvědčení, že lingvistika se může stát vědeckou disciplínou. To však pouze za předpokladu, že má svůj integrální a konkrétní předmět, kterým je jazyk. Co to však jazyk je? Velmi výstižně tento problém nastiňují Michalovič a Zuska v knize *Znaky, obrazy a stíny slov*, kde říkají: „*Všímáme-li si konkrétního jazykového projevu člověka, zjistíme, že obsahuje něco individuálního, podle čeho například poznáme, kdo nám telefonuje, ale zároveň něco společného, obecného, kulturně sdíleného, díky čemuž rozumíme tomu, co nám sděluje.*“⁴³ Právě toto společné, tedy systém, který není v mluvené řeči vidět, ale všichni ho podvědomě znají a používají, je jazyk. Saussure říká, že je to norma všech ostatních manifestací řeči. Zdá se mu, jako jediný, přístupný autonomní definici a skýtá podle něj oporu, která uspokojuje naši mysl. Je tedy pro něj oním hledaným, konkrétním soudržným předmětem lingvistiky. Jazyk (langue) je podle něj pouze částí řeči, i když tou nejdůležitější. Jazyk je jakýsi systém pravidel, který je ve vědomí společnosti a je všeobecně uznávaný a řídí se jím všichni mluvčí daného jazykového společenství. Je to jakási abstraktní neviditelná struktura, která je však přítomná při každé konkrétní realizaci – promluvě (parole).

⁴² Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, s. 139. ISBN 80-200-0560-9

⁴³ Michalovič, Peter a Vlastimil Zuska: *Znaky, obrazy a stíny slov*. Praha, Akademie múzických umění v Praze, 2009, str. 20-21. ISBN 978-80-7331-129-2

Vedle jazyka Saussure rozlišuje další dva pojmy – řeč a výše zmíněnou promluvu. Řeč (langage) je širší a obecnější než ostatní dva pojmy. Je to samotná schopnost vytvářet zvuky (artikulovat) a schopnost používat systému jazyka a realizovat konkrétní řečovou promluvu na základě konvencí jazyka. Promluva je pak individuální akt vůle a inteligence a jak říká, je v ní nutné rozlišovat: 1) kombinace, jejichž prostřednictvím mluvčí užívá kódu jazyka k vyjádření své myšlenky; 2) psychofyzilogický mechanismus, jenž umožňuje tyto kombinace navenek vyjádřit.⁴⁴ Promluva je tedy individuální, konkrétní autentické sdělení, vyslovené jednotlivcem v daný okamžik. Jazyk a promluva se podle Saussura vzájemně předpokládají a proto promluva může být formulována jen při znalosti a dodržení pravidel systému jazyka. Jedná se tak o další dialektické spojení dvou částí řeči – langue a parole. Lingvistika se podle něj má zabývat pouze částí jazyka – langue.

Saussure dále vysvětluje spojení langue/parole na příkladu šachové partie. „*Ze všech srovnání, která nás mohou napadat, je však nejnázornější to, které lze učinit mezi fungováním jazyka a partií šachu...Stav hry tu především úzce koresponduje se stavem jazyka. Příslušná hodnota figurek závisí na jejich postavení na šachovnici stejným způsobem, jako má v jazyce každý termín svou hodnotu v důsledku svého protikladu ke všem ostatním termínům. Za druhé je tento systém vždy jen momentální a mění se se změnou postavení.*“⁴⁵ Pravidla šachů, které je nutné znát před začátkem hry, se tedy podobají pravidlům jazyka a každá konkrétní šachová partie odpovídá konkrétní řečové realizaci, tedy promluvě.

Saussurova dichotomie langue/parole přinesla z metodologického hlediska velmi cenné poznatky pro moderní jazykovědu, která se zajímá jak o langue (jazyk) tak o parole (promluvu) a uvědomuje si jejich vzájemné sepletí. V jistém smyslu tato teorie předznamenala budoucí protiklad v rámci studia fonetiky, jež se zabývá spíše jevy promluvy a fonologie, která naopak klade důraz na systémovost daných jevů.⁴⁶

3.5 Syntagmatické a asociativní vztahy

Pojetí jazyka jakožto systému je jednou z nejzákladnějších a nejdůležitějších myšlenek dnešní lingvistiky. Ačkoli byla formulována již před Saussurem. Přesto

⁴⁴ srovnej, Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, s. 50. ISBN 80-200-0560-9

⁴⁵ tamtéž s. 116.

⁴⁶ srovnej, Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 136. ISBN 80-85885-96-4

moderní lingvistika spojuje pojem systémovosti jazyka, právě s jeho moderní interpretací tohoto pojetí. Když Saussure mluví o jazyce, přirovnává ho, jak jsme již uvedli, k systému šachu. Tím chce ukázat, že jazyk podobně jako šachová hra má svůj vlastní řád a pravidla.

Jeho analogie pomáhá především pochopit některé jazykové jevy. Například když vyměníme figurku dřevěnou za figurku plastovou, pro herní systém to nebude mít žádný vliv. Stačí pouze respektovat vztah tohoto předmětu k ostatním figurkám, jeho postavení a způsob pohybu. Pokud bychom změnili počet figurek, bude celý systém narušen. Analogicky toto platí v jazyce, kde hodnota jazykových znaků nezávisí na jejich podobě, ale je určena výhradně jejich funkcí, tedy vztahem k ostatním jazykovým jevům.

Dále Saussure rozděluje dva základní typy vztahu, které existují mezi jazykovými znaky. „Z jedné strany vstupují v promluvě slova mezi sebou v důsledku svého zřetězení do vztahů založených na lineárním charakteru jazyka, a ten vylučuje možnost vyslovení dvou prvků zároveň. V řetězu mluvy se tyto prvky řadí jedny za druhé. Takové kombinace, které se opírají o rozsah, lze nazvat syntagmaty. Syntagma se tudíž vždy skládá ze dvou nebo více následných jednotek... V syntagmatu nabývá termín svou hodnotu jen proto, že stojí v protikladu k tomu, co předchází nebo co následuje, nebo k obojímu.“⁴⁷ Syntagmatický vztah tedy vyplývá ze vztahu jazykového znaku k ostatním částem výpovědi, které jsou řazeny lineárně, tak že jeden prvek následuje druhý. Prvky jsou promítnuté na syntagmatické ose.

„Z druhé strany, vně promluvy, se ta slova, jež mají něco společného, v paměti navzájem asociují, a vytvářejí se tak skupiny, v nichž vládne značně různé vztahy... Vidíme, že takovéto koordinace jsou zcela odlišného druhu než předešlé. Neopírají se o rozsah a jejich sídlo je v mozku; jsou součástí vnitřní zásobnice, jíž se u každého jedince konstituuje jazyk. Nazveme je asociativními vztahy.“⁴⁸ Asociativní vztah je založen na vztahu jazykového znaku k jiným jazykovým znakům, které by mohly stát na jeho místě, které s ním mají něco společného či protichůdného a které se vybavují pomocí asociace. Jsou promítnuty na ose paradigmatické.

Hodnota jazykové jednotky je tedy určena pozicí v syntagmatické řadě a vymezením se vůči ostatním asociacím, jak říká Saussure, hodnota libovolného termínu

⁴⁷Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, s. 150-151. ISBN 80-200-0560-9

⁴⁸tamtéž s. 151.

je určována jeho okolím. Jde o propojení obou dvou vztahů mezi jazykovými znaky v systému. Jde o propojení osy syntagmatické s osou paradigmatickou. Saussure ještě mluví o významu, který je ovšem mnohem užší. Týká se pouze jednotlivého slova, které získává význam fonickými rozdíly.⁴⁹

V současné lingvistice je systémovost⁵⁰ jazyka považována za základní vlastnost jazyka. Týká se však jazykových vztahů na nejrůznějších úrovních. Například každý jazyk má systém samohlásek, systém morfologický, systém slovosledu, atd. Můžeme tedy jazyk označit za systém podsystémů, z nichž o každém platí, že funkce jeho členů vyplývá z jejich vztahů k ostatním členům.

3.6 Foném

Jak již bylo řečeno, podle Saussura žádná jazyková jednotka nemá význam sama o sobě, ale plně svůj význam odvozuje ze vztahů k jiným jednotkám. To platí na všech jazykových úrovních. Taktéž na rovině fonetické. Saussure v Kursu představil teorii fonologie, vědy ahistorické, která se zabývá artikulací hlásek v synchronním pojetí. Chce jí nahradit dosud uplatňovanou fonetiku,⁵¹ která je podle něj vědou historickou, analyzující události a proměny. O fonologii sice mluví jako o vědě pomocné, která patří do oblasti promluvy, ale pro naše další zkoumání má větší význam, než který mu Saussure přikládal.

Základní a také nejmenší zvukovou jednotkou fonologického zkoumání je foném, který získáme členěním mluvního řetězu. „*Foném je úhrn akustických vjemů a artikulačních pohybů, je to vzájemně se podmiňující jednotka slyšená i jednotka mluvená.*“⁵²

To, co dává každé jednotce význam, nejsou její konkrétní vlastnosti, ale rozdíl mezi těmito vlastnostmi a vlastnostmi ostatních jednotek. Tyto rozdíly jsou uspořádány do opozic, které jsou propojeny v důležitých vztazích. Například v češtině, umožňuje odlišit význam slov „pes“ a „ves“, zavedený rozdíl mezi počátečními hláskami obou

⁴⁹ V poznámkách editorů *Kursu obecné lingvistiky* je upřesněno, že Saussure vlastně nikdy význam nedefinoval. Editoři si myslí, že slovo *význam* pro něj bylo synonymní se slovem *mysl*.

⁵⁰ Saussure v podobném smyslu jako pojem *systém* užíval také jiné termíny, mezi které patřil i termín *struktura*.

⁵¹ Současná věda chápe fonetiku jako nauku o tvorbě hlásek ve zvukovém ústrojí, jejich šíření a vnímání. Na rozdíl od toho fonologii jako lingvistickou nauku o funkci hlásek, která se zabývá zvukovými rozdíly, které mají v daném jazyce nějakou schopnost rozlišovat význam.

⁵² Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, s. 72. ISBN 80-200-0560-9

slov. Zde je zaznamenán kontrast mezi počátečními hláskami „p“ a „v“ jako rozdíl, který je schopný utvářet význam. Avšak v jazyce neplatí, že by byl významotvorný jakýkoli kontrast. Ve skutečnosti si jazyk velkého množství kontrastů nevšímá. Existuje proto základní strukturující princip, který charakteristicky potlačí skutečnou povahu jednotlivých prvků a systematicky jim vnucuje svůj vlastní tvar nebo model. Podíváme-li se blíže, zjistíme, že nás nutí rozlišovat mezi dvěma druhy či rovinami rozdílů. První jsou rozdílů, které se skutečně vyskytují na fonetické rovině, ale které struktura jazyka neregistruje a které v důsledku toho mluvčí při hovoru nerozeznávají. Ona druhá, rozpoznávaná, rovina se nazývá fonologická. Jednotky, které se v ní vyskytují, jsou fonémy, což jsou hlásky, které mluvčí slyší jako rozdílné, tedy kontrastní v soustavě významových opozic.⁵³

Saussure svou teorií fonologie předznamenal opravdový vznik této vědy, který je spojován s činností Pražského lingvistického kroužku. Saussure je z dnešního pohledu považován za jednoho z předchůdců a inspirátorů pražské školy, jejíž členové jakožto představitelé strukturální fonologie a strukturální sémantiky přispěli k upřesnění a rozvinutí myšlenek nastíněných právě Saussurem.

⁵³ srovnej, Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno, Host, 1999, s. 20-21. ISBN 80-86055-62-0.

4. ROMAN JAKOBSON

Roman Jakobson,⁵⁴ ruský jazykovědec působící před druhou světovou válkou v Pražském lingvistickém kroužku,⁵⁵ je jednou z důležitých osobností 20. století, které stály za formováním strukturálního myšlení v lingvistice. Sehrál taktéž důležitou roli ve sbližování dvou pólů evropského myšlení. Na jedné straně v mládí působil jako představitel ruského formalismu a může být tedy považován za dědice ruského teoretického myšlení, které je v jistém ohledu odlišné od diskursu západní Evropy. Na straně druhé většinu svého života prožil ve střední Evropě a ve Spojených státech. Tedy, pokud hovoříme o jakési kulturní a prostorové distanci mezi oběma stranami, musíme vzít v potaz, že osoba Romana Jakobsona představuje mezi nimi průsečík. Toto zvláštní dialektické napětí dvou kulturních diskursů, které se setkávaly právě v Praze, stálo u zrodu strukturální lingvistiky.

4.1 Roman Jakobson a teorie binárních opozic

Na Romana Jakobsona je v této práci pohlíženo především jako na spojující článek mezi Saussurem a Lévi-Straussem. Je však důležité poukázat na Jakobsonovy vlastní myšlenky, které buď negují, nebo rozvíjí myšlenky Saussura.

Jakobson nesouhlasil s protikladem synchronie a diachronie, jak již bylo výše řečeno. Dále se neztotožňoval se Saussurovým rozlišením langue a parole, o kterém tvrdil, že není vždy jednoznačné. Říkal, že pro každé jazykové společenství existuje jednota jazyka, ale tento všeobjímající kód představuje systém vzájemně spjatých subkódů; každý jazyk obsahuje několik souběžných struktur a každá z nich je charakterizována jinou funkcí. Celkem rozdělil šest funkcí jazyka a tedy i šest konstitutivních činitelů každé řečové události – mluvčí, sdělení, kontext, kód, kontakt a adresát. Také zdůrazňoval nedostatky v teorii o arbitrarnosti znaku, které vyplývaly

⁵⁴ Roman Osipovič Jakobson (1896–1982): byl ruský jazykovědec, který se podílel na založení společnosti pro bádání o básnickém jazyce OPOJAZ, kde sehrál důležitou roli v teorii ruské formalistické školy. Po roce 1920, kdy přišel do Prahy, se začal zajímat o českou literaturu a jazykovědu. Stál u zrodu Pražského lingvistického kroužku, na jehož činnosti se také velmi výrazně podílel. Během druhé světové války byl donucen z rasových důvodů k emigraci a trvale se usídlil ve Spojených státech, kde se dále věnoval vědecké činnosti v oblasti jazykovědy.

⁵⁵ Ve dvacátých letech minulého století se v Praze kolem Viléma Mathesia počali sdružovat mladí lingvisté, které spojoval zájem o nové směry a proudy v lingvistice. Oficiálně první schůze a také založení Pražského lingvistického kroužku se konalo v roce 1926 v anglickém semináři Viléma Mathesia. Kroužek se během několika let stal známým a světově uznávaným sdružením, které proklamovalo nové synchronicky zaměřené jazykovědné analýzy. Programem tohoto sdružení bylo rozvíjení a navázání na teorie F. de Saussura a vůbec strukturalismu v lingvistice.

z terminologické nepřesnosti, s níž Saussure zavedl pojem *motivovanosti* jazykového znaku. Saussurova nepřesnost podle Jakobsona spočívala v rozlišování *absolutních (radikálních)* a *relativních* arbitrárních znaků, kde se snažil vyřešit problém názvů slov, které vznikly odvozením, například voda -> vodovod.

Jednou ze Saussurových tezí, na kterou Jakobson (i Trubeckoj) navázal, byla teorie rozdělení dvou typů vztahů mezi jazykovými znaky na vztahy asociativní a syntagmatické. Tato myšlenka souvisí s určením hodnoty jazykového znaku a dále na ní navazuje pojem foném a fonologie. Jakobson se této teorii věnoval ve svém článku *Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch*,⁵⁶ kde upřesnil uspořádání prvků jazyka předpokládané Saussurem. Jakobson zavedl pojmy „kombinace“ a „selekce“.

1) Kombinace. Každý znak se skládá buď z dílčích znaků, nebo vystupuje jen v kombinaci s jinými znaky. Z toho plyne, že každá jazyková jednotka zároveň tvoří kontext pro jednotky jednodušší nebo nachází svůj kontext v jazykové jednotce komplikovanější. Každé aktuální seskupení jazykových jednotek tedy poutá tyto jednotky do jednotky vyššího řádu: kombinace a kontextuace jsou podle něj dvě stránky téže operace.⁵⁷ Jakobson zde poukazuje, že Saussure z těchto dvou jazykových operací rozeznal pouze následnost v čase – syntagmatické vztahy jazykových znaků. Příliš se podle něj spoléhal na lineární charakter jazyka a zapomněl na to, že foném je souborem současně vystupujících distinktivních rysů.

2) Selekce. Podle Jakobsona fakt, že je možný výběr více alternativ, předpokládá možnost substituce jedné alternativy jinou alternativou, která je té první alternativě ekvivalentní z jednoho hlediska a z jiného se od ní liší. Selekce a substituce jsou tedy dvě stránky téže operace.⁵⁸ Selekce odpovídá Saussurově asociativním vztahům jazykových znaků, které sjednocují různé alternace znaku ve virtuální mnemonické řadě.

Pomocí dvou definovaných pojmů selekce a kombinace Jakobson popsal jazykové poruchy zvané afázie⁵⁹ a poukázal na to, že dvě hlavní (a binárně protikladné) složky poruch – poruchy v oblasti podobnosti a poruchy v oblasti soumeznosti – se zdají být vztaženy ke dvěma rétorickým figurám – metafoře a metonymií. Metafora je podle něj

⁵⁶ Jakobson, Roman: Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch. In: *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, 1995, s. 55-73. ISBN 80-85787-83-0

⁵⁷ srovnej, tamtéž s. 58.

⁵⁸ srovnej, tamtéž s. 59.

⁵⁹ Afázie je částečná nebo úplná ztráta již nabyté schopnosti řeči, způsobená orgánovými změnami v mozku na dominantní hemisféře, spojená často s narušením abstraktního myšlení.

založena na podobnosti nebo analogii doslovného objektu a jeho metaforického zástupce. Metafora má tedy (podle slovníku Saussura) povahu asociativní a využívá vertikální vztahy v jazyce. Naopak metonymie spočívá v posloupné asociaci mezi doslovným objektem a jeho náhradou. Metonymie má tak povahu syntagmatickou a využívá vztahů horizontálních. Jakobson chápal metaforu a metonymii jako charakteristické módy binárně protikladných polarit, opřených o dvojstranný proces selekce a kombinace.⁶⁰

Nejen v článku o afatických poruchách se Jakobson zabýval problémem binárních (privativních) opozic. Pozornost vzbudil také článkem „*O struktuře ruského slovesa*“.⁶¹ Zde se Jakobson pokusil využít poznatky z fonologické teorie o binárních opozicích a aplikovat je na systém morfologický. Brzy si uvědomil, že mezi příslušnými opozicemi fonologickými a morfologickými je značný rozdíl. Pro členy fonologické privativní opozice platí, že se liší přítomností či nepřítomností téhož příznaku a všechny ostatní rysy jsou jim společné. V morfologii také platí, že jsou nejdůležitější privativní opozice,⁶² které ukazují, jak jsou budovány morfologické kategorie. Ve fonologii i morfologii mají tedy zásadní význam privativní opozice, jejichž členy se liší jediným příznakem. Pokud se členy liší několika příznaky je jejich porovnávání nepotřebné. Avšak pro morfologické privativní opozice je typické, že jeden z obou členů opozice, tzv. *člen příznakový*, vypovídá o přítomnosti určitého příznaku, ale člen druhý, tzv. *člen nepříznakový*, nevypovídá nic o přítomnosti či nepřítomnosti téhož příznaku a je vůči němu neutrální.⁶³ Jako příklad můžeme uvést kategorie rodu českých substantiv, rod ženský a rod mužský. Když použijeme označení „milé zaměstnankyně“ označujeme tak osoby pouze ženského pohlaví. Naproti tomu pod oslovením „milí zaměstnanci“ nerozlišujeme pohlaví a označení je platné, jak pro ženy, tak pro muže. Rod ženský tedy chápeme jako příznakový a jeho privativní opozitum rod mužský jako bezpříznakový. Jakobson tvrdí, že všechny morfologické kategorie jsou budovány na tomto principu a díky tomu převádí kategorie o více členech vždy na několik opozic dvojčlenných, tedy

⁶⁰ srovnej, Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno, Host, 1999, s. 64. ISBN 80-86055-62-0.

⁶¹ Jakobson, Roman: Zur struktur des russischen Verbuns. In: *Charisteria Guil. Mathesio*. Praha, 1932. citováno dle: Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 138. ISBN 80-85885-96-4

⁶² Privativní opozice označuje základní druh protikladu, neboli opozice, mezi dvěma lingvistickými konstrukty. Privativní opozice máme tehdy, když pouze jeden člen oné kontrastující dvojce se vyznačuje daným rysem – atributem. Může se jednat o atribut formální nebo významový, ve fonologii je to například přítomnost či absence znělé nebo neznělé samohlásky.

⁶³ srovnej, Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 158. ISBN 80-85885-96-4

binárních, z nich je vždy jeden člen příznakový a druhý bezpříznakový. Proto bývá jeho teorie označována jako „teorie binárních opozic“.

Jakobsonova teorie byla často kritizována, ale dostalo se jí také podpory od teorie informace, pro kterou je převádění složitějších vztahů na dvojčlenné protiklady výhodné. Proto také Jakobson a jeho harvardská škola⁶⁴ věnovali této teorii značnou pozornost. V druhé polovině 20. století na teorii binárních opozic navázalo několik vědců včetně Clauda Lévi-Strausse, kterého inspiroval samotný Jakobson.

⁶⁴ Roman Jakobson působil během druhé světové války a po jejím skončení na několika univerzitách ve Spojených státech. Mimo jiné také na Harvardské univerzitě, kde se věnoval lingvistice.

5. STRUKTURÁLNÍ MYŠLENÍ CLAUDA LÉVI-STRAUSSE

Claude Lévi-Strauss⁶⁵ byl nejvýznamnějším představitelem francouzské sociální⁶⁶ (kulturní) antropologie, který svou prací přispěl k rozšíření strukturálního myšlení v oblasti společenských věd.

V raném období byl ovlivněn předválečnou sociologií pod vlivem E. Durkhaima,⁶⁷ jež chápala společnost jako svébytnou skutečnost nadřazenou jednotlivci a hledala společné rysy mezi různými typy společností. Během pobytu v Brazílii se začal zajímat o americkou kulturní antropologii díky dílu Lowieho a Boase. Nicméně z našeho hlediska nejdůležitější setkání se odehrálo během druhé světové války při jeho pobytu⁶⁸ v New Yorku ve Spojených Státech, kde se seznámil s Romanem Jakobsonem. Ten v té době přednášel o Saussurově lingvistice a neustále zdůrazňoval princip opozic, který i on sám považoval za základní kámen každého jazykového systému. Lévi-Strausse velmi zaujaly Saussurovy myšlenky jako je již zmíněný princip opozic (který Jakobson obohatil o binární opozice), dialektika synchronie a diachronie nebo také rozdělení řeči na langue a parole. Rozhodl se využít tyto výtěžky moderní lingvistiky v širším spektru společenských věd.

5.1 Jazykověda a antropologie

Lévi-Strauss se v článku *Jazykověda a antropologie*,⁶⁹ zabývá propojením metod lingvistiky a antropologie a tedy i propojením obecných poznatků o jejich základních předmětech – jazyku a kultuře. Otázka vztahu jazyka a kultury patří podle něj k nejsložitějším a nejdůležitějším. Jazyk buď můžeme chápat jako produkt kultury, tak

⁶⁵ Claude Lévi-Strauss (1908-2009) vystudoval filosofii na Sorboně. Krátce se živil jako učitel na francouzských lyceích. V roce 1934 byl jmenován profesorem sociologie na univerzitě v Sao Paulu v Brazílii. Významným milníkem se stal jeho terénní výzkum v nitru Brazílie mezi lety 1938-1939. Během druhé světové války žil v New Yorku, kde přispěl k prohloubení kontaktů mezi evropskou a americkou antropologií a navázal podnětnou spolupráci na New School of Social Research, kde se seznámil mimo jiné s Romanem Jakobsonem. Po návratu do Paříže byl jmenován do funkce ředitele na École Pratique des Hautes Études. V roce 1959 založil laboratoř sociální antropologie na Collège de France a vybudoval z ní jedno nejvýznamnějších center světové antropologie. Od roku 1973 až do své smrti byl členem Francouzské Akademie.

⁶⁶ Název sociální antropologie je užíván ve Francii, kde nebyl přijat název „kulturní“ antropologie, jež je užíván v češtině.

⁶⁷ E. Durkheim viz. cit 26

⁶⁸ Lévi-Strauss a Jakobson byli oba nuceni opustit Evropu díky jejich „neárijskému“ původu, poté co propukla 2. Světová válka.

⁶⁹ Lévi-Strauss, Claude: Jazykověda a antropologie. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 67-78. ISBN 80-7203-713-7

že určitý jazyk používaný v určité společnosti odráží obecnou kulturu dané populace. Nebo v jiném ohledu chápeme jazyk jako část kultury, tvořící jeden z jejích různých prvků. Jazyk nicméně můžeme chápat také jako podmínku kultury a to ze dvou pohledů. Z diachronické perspektivy vidíme, že jedinec si kulturu své skupiny osvojuje především pomocí jazyka. Dítě vychováváme pomocí slov. Zvolíme-li hledisko teoretičtější, jeví se nám jazyk rovněž jako podmínka kultury, ale pouze pokud má kultura stavbu podobnou stavbě jazyka. Lévi-Strauss dále naráží na důležitou myšlenku Saussura, totiž, že jazyk se vytváří pomocí opozic a korelací a dodává, že stejně tak je tomu v případě kultury. Jazyk a kulturu tedy spojuje to, že se vytváří pomocí logických vztahů, a to do té míry, že jazyk můžeme považovat za jakýsi základ, jehož údělem je přijímat struktury, které odpovídají kultuře nahlížené z různých hledisek.⁷⁰

Přes veškerou nejasnost Lévi-Strauss tvrdí, že mezi jazykem a kulturou musí existovat nějaký vztah, protože se vyvíjely po několik tisíc let v lidských myslích paralelně. Ukazuje, že strukturalistické poznatky o jazyku lze využít v oblasti jako je struktura příbuzenských vztahů a mýtu. Tedy hypotéza, podle níž existuje mezi jazykem a kulturou vztah, je oprávněná. Avšak při definici tohoto vztahu je nutné vyloučit dvě krajní hypotézy. Jednu, podle níž mezi těmito oblastmi neexistuje žádný vztah a druhou, podle které existuje totální souvztažnost na všech úrovních. Lévi-Strauss se přiklání k hypotéze středové. Podle ní lze pravděpodobně odhalit některé korelace – mezi některými aspekty a na určitých úrovních a je nutné zjistit, o které aspekty jde a kde se ony úrovně nacházejí.

5.2 Strukturální analýza

Jazykověda zaujímá mezi všemi společenskými vědami výjimečné místo. Je to společenská věda, která dosáhla zdaleka největších pokroků a která dospěla jak k formulování pozitivní metody, tak k poznání povahy jevů, jež analyzuje.⁷¹ Jazyk také považuje za jediný ze všech společenských jevů, který dnes můžeme podrobit skutečně vědeckému výzkumu. Ten nám objasní, jak je jazyk utvářen a díky němu dokážeme předpovědět možný směr jeho vývoje. Toto důležité postavení však přináší závazky vůči ostatním blízkým oborům, které se od jazykovědy často inspirují a pokoušejí se

⁷⁰ srovnej, Lévi-Strauss, Claude: Jazykověda a antropologie. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 67-68. ISBN 80-7203-713-7

⁷¹ srovnej, Lévi-Strauss, Claude: Strukturální analýza v jazykovědě a antropologii. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 39. ISBN 80-7203-713-7

zapojit její metody do svého programu. Pro nás důležitý je již zmíněný vztah jazykovědy s antropologií a teorií umění.

Lévi-Strauss pokládá za velmi důležitý bod v historii jazykovědy vznik fonologie, která obnovila perspektivy jazykovědy. Dokázala se dobrat k objektivním skutečnostem, které spočívají v systémech vztahů, jež jsou samy produktem nevědomé činnosti ducha a také sehrála důležitou roli ve vztahu k ostatním společenským vědám.⁷² Lévi-Straussu ukazuje přenos metody fonologie na příkladu otázky příbuzenských vztahů. „*Při zkoumání otázek příbuzenství (a nepochybně i jiných) se sociolog ocitá v situaci formálně podobné situaci jazykovědce fonologa: stejně jako fonémy i příbuzenské termíny jsou významovými prvky; stejně jako ony nabývají významu jen za předpokladu, že se začlení do systémů; „příbuzenské systémy“ stejně jako „systémy fonologické“ se vytvářejí v mysli na úrovni nevědomého myšlení; konečně skutečnost, že v navzájem vzdálených oblastech světa a u společenství hluboce rozdílných se opakovaně vyskytují příbuzenské formy, pravidla uzavírání sňatku, podobně předepsané postoje mezi určitými typy příbuzných atd., nás vede k názoru, že tyto pozorovatelné jevy jsou důsledkem fungování obecných, avšak skrytých zákonů.*“⁷³

Z toho úryvku si také můžeme všimnout tendence uplatňovat při analýze především synchronní hledisko. Lévi-Strauss si je tohoto důsledku strukturalistické metody vědom a snaží se, stejně jako Jakobson, upozornit na to, že diachronní pohled je také důležitý a neoddělitelný od synchronního. Sám se však ve svých zkoumáních nezabývá historickým vývojem, ale především shromažďuje a porovnává data bez ohledu na jejich historii. Jak sám podotýká, odmítá se dát uzavřít do prostoru již vymezeného historickým badáním a tuto úlohu přenechává historikům.

Lévi-Strauss dále ukazuje na konkrétním příkladu společenského jevu – na uzavírání sňatku, jak fungují mechanismy příbuzenského systému z pohledu strukturální analýzy. Pravidla uzavírání sňatků a příbuzenské systémy považuje za jakýsi jazyk, tj. za soubor operací, které zajišťují určitý typ komunikace mezi jedinci a skupinami. Velmi neobvyklý je jeho názor na to, že *sdělení* v tomto případě tvoří *ženy dané skupiny, jež cirkulují* mezi klany, rodovými liniemi nebo rodinami stejně tak, jako v jazyce cirkulují jazykové znaky. Nic to prý nemění na tom, že se v obou případech

⁷² Lévi-Strauss zde přirovnává důležitost fonologie k důležitosti vzniku jaderné fyziky vůči ostatním exaktním vědám.

⁷³ Lévi-Strauss, Claude: Strukturální analýza v jazykovědě a antropologii. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 41. ISBN 80-7203-713-7

jedná o totožný jev. Dodává, že ženy, kterým jsou v této hypotéze připisovány úlohy prvků v systému znaků, však nelze zcela ztotožňovat s jazykovými znaky, protože ženy jsou znaky a zároveň znaky produkují (ženy na rozdíl od jazykových znaků samy mluví). Vzhledem k tomu se tedy nemohou stát pouhými symboly či hracími známkami.

Další oblastí, na kterou aplikoval strukturalistický pohled, je jídlo a různé druhy kuchyní.⁷⁴ Domnívá se, že stejně jako jazyk tak i kuchyni určité společnosti lze rozčlenit na konstitutivní prvky, jež v tomto případě nazývá „gustémy“ a jež jsou uspořádány podle určitých struktur založených na opozici a korelaci.⁷⁵ Jako příklad uvádí kuchyni anglickou, kterou odlišuje od kuchyně francouzské pomocí tří binárních opozic: *endogenní/exogenní* (tím má na mysli suroviny národní či exotické), *centrální/periferní* (hlavní jídlo či příloha) a *výrazné/nevýrazné* (chutné či chuťově mdlé). V kuchyni anglické se hlavní chody jídla připravují z národních potravin a produktů udělaných tak, že mají nevýraznou chuť a k nim se podávají pokrmy exotické a velmi výrazné jako je čaj, portské či pomerančová marmeláda. Naopak v kuchyni francouzské opozice jídel národních a exotických slábne, nebo úplně zaniká a jak v jídle hlavním tak v přílohách se kombinují stejně výrazné gustémy.⁷⁶

Vidíme tedy, že chceme-li nahlížet ať už na příbuzenské vztahy, kuchyně či mýty (a další společenské jevy) z hlediska strukturální analýzy, musíme je pojímat (stejně jako jazyk) jako celek (systém) skládající se z vnitřních vztahů mezi jednotlivými prvky a musíme zkoumat, zdali v daných společenských jevech existují homologie, rozpory či dialektické vztahy vyjádřitelné formou transformací. Měli bychom tedy hledat za povrchovými jevy, které bychom mohli přirovnat k *parole* (jimiž jsou konkrétní společenské chování, příprava jídel, mýty, obřady, móda a další) hlubší skrytý systém – obdobu abstraktního jazykového systému *langue*. Lévi-Strauss si zde pomáhá Saussurovým rozdělením řeči na systém jazyka a konkrétní promluvu, které aplikuje ve svém zkoumání. V něm se komparují konkrétní společenské jevy, a abstraktní systém se stává onou zkoumanou veličinou.

⁷⁴ Kuchyně ve smyslu tradiční soubor jídel, které se podávají v určité společnosti.

⁷⁵ srovnej, Lévi-Strauss, Claude: Doslov ke kapitolám III a IV. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 83. ISBN 80-7203-713-7

⁷⁶ srovnej, tamtéž s. 83.

5.3 Mýtus

Než začneme s rozбором struktury mýtů, je důležité se zastavit u definování funkce mýtů. Má mýtus také „estetickou“ funkci, nebo se jeho funkce omezuje pouze na funkci „sdělovací“? Lévi-Strauss ve svém zkoumání bere v potaz pouze funkci „sdělovací“ a funkci „magickou“. Zabývá se srovnáním mýtu a jeho rituálním využitím v šamanském obřadu. Ukazuje, že mýtus může mít funkci magickou, která pomáhá léčit. Šaman při ozdravném rituálu používá mytologii plnou ochranných duchů, duchů zlých, nadpřirozených monster a kouzelných zvířat, jež jsou součástí uceleného systému, o něž se opírá nativní světový názor. Nemocný je přijímá a nezpochybňuje jejich existenci. Naopak odmítá přijmout neuspořádané bolesti, které představují cizí prvek tohoto systému, které však šaman pomocí mýtu vrátí zpět do celku, kde vše souvisí se vším. Jakmile to nemocný pochopí, poddá se osudu a uzdraví se.⁷⁷ V naší medicíně pokud se nemocnému vysvětlí příčina jeho poruch odkazem na mikroby či viry, k okamžitému uzdravení nedojde. Paradoxně je to kvůli tomu, že mikroby a viry existují, zatímco monstra ne. Vztah mikrobu a nemoci je pro pacienta vnější, je to vztah příčiny a následku, zatímco vztah monstra a nemoci je pro něj vztah vnitřní. Ať vědomě či nevědomě, jedná se o vztah symbolu a symbolizované věci – při použití slovníku Saussura – vztah označujícího a označovaného. Šaman poskytne nemocnému řeč, ve které lze vyjádřit stavy jinak nevyjádřitelné a právě toto slovní vyjádření způsobí odblokování fyziologického procesu, jemuž je nemocný podřízen. Lévi-Strauss vidí v tomto ohledu šamanovo léčení kdesi uprostřed mezi naší medicínou somatickou a psychologickými terapiemi, jako je psychoanalýza. Mýtům tedy připisuje funkci, nazvěme ji „magickou“, ovšem o funkci estetické nemluví.

Pro nás je však důležité si uvědomit, že mýty estetickou funkci mají. Lévi-Strauss si jí nevšímá, protože na mýtus nahlíží jako na objekt gramatiky diskursu a navíc se nechce hlouběji pouštět do oblasti, ve které může nabídnout pouze laický pohled. Mýty stejně jako ostatní literární žánry mají více funkcí. Pokud bychom užili teorii Jana Mukařovského⁷⁸ o polyfunkčnosti nebo si vybavili již zmíněnou teorii Romana Jakobsona o šesti funkcích jazyka, zjistíme, že estetická funkce může být v díle přítomna, aniž by byla funkcí hlavní (dominantní), ale pouze hlavní funkci doplňuje. Podle toho jak s mýtem nakládáme, se řídí hierarchie jeho funkcí. Pokud mýtus bude

⁷⁷ srovnej, Lévi-Strauss, Claude: Účinnost symbolů. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 174-175. ISBN 80-7203-713-7

⁷⁸ Mukařovský, Jan: *Studie I*. Brno: Host, 2007. ISBN 80-7294-000-7

užit při šamanském léčebném rituálu, bude dominantní funkcí funkce „magická“. Pokud však mýtus bude vyprávěn dětem jako pohádka, nastane zvláštní situace. Dominantní funkcí je funkce sdělovací, která je však skryta za funkci estetickou. Ta zde vystupuje v popředí a je nutné vyložit úsilí, abychom funkci sdělovací dekodovali. Mýtus také může být použit v písni, například při obřadu a zde dominuje funkce estetická, která vytrhuje z přítomnosti a nechává reálný svět za sebou.

Když jsme si vyjasnili, jak je to s funkcemi mýtů, můžeme se začít zabývat jejich strukturální analýzou. Lévi-Strauss navrhuje vyjít od jednoho mýtu pocházejícího od jednoho společenství a analyzovat ho tak, že nejprve přihlédneme k příslušnému etnografickému kontextu a poté k dalším mýtům téže společnosti. Poté postupně rozšiřovat výzkum až na mýty společností sousedních, které musíme rovněž zasadit do jejich konkrétního etnografického kontextu. Pak dospějeme ke společnostem vzdálenějším, vždy však za předpokladu, že mezi prvními a druhými byly prokázány skutečné vazby historické či zeměpisné nebo, že je můžeme odůvodněně předpokládat.⁷⁹ Je důležité vycházet od mýtu, který nebyl zvolen náhodně, ale na základě tušení, že bude bohatý a inspirující. Když máme mýtus vybraný, rozdělíme jej na sekvence a pro každou sekvenci stanovíme grupu příslušných transformací, a to buď uvnitř mýtu samého, nebo tak, že objasníme izomorfní vztahy mezi sekvencemi vyňatými z několika mýtů téže populace.⁸⁰

Lévi-Strauss však hned z kraje upozorňuje, že věda o mýtech je teprve v počátcích a nemůžeme tedy doufat, že bychom našli populaci, jejíž mýty bychom byli schopni poznat zcela vyčerpávajícím způsobem. Říká, že taková ctižádost by neměla ani smysl, protože zde mluvíme o skutečnosti, která je neustále v pohybu. Analýza mýtů podle něj nemá skutečný konec, protože mytické myšlení se nesnaží odněkud skutečně vycházet ani někam dospět, nikdy nedojde až nakonec cesty, protože vždy mu ještě zbývá něco dokončit. *„Jednota mýtu je tedy vždy jen výrazem určité tendence, projekcí, nikdy neodráží konkrétní stav ani moment mýtu. Úlohou tohoto pomyslného jevu, plynoucího z interpretačního úsilí, je dát mýtu určitou syntetickou formu a zabránit mu, aby nezanikl ve zmatku protikladů.“*⁸¹

⁷⁹ srovnej, Lévi-Strauss, Claude: *Mythologica: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006, s. 13. ISBN 80-7203-644-0

⁸⁰ srovnej, tamtéž s. 14.

⁸¹ tamtéž s. 17-18.

Dále Lévi-Strauss tvrdí, že s mýty se to má stejně jako s jazykem, protože užívání a uplatňování mytického myšlení vyžadují, aby jeho charakteristické vlastnosti zůstaly skryty. Jinak by totiž dotyčné subjekty zaujaly postavení mytologa, jenž mýtům nemůže věřit, protože se zabývá jejich rozebíráním. Cílem analýzy mýtů tedy není a ani nemůže být ukázat, jak lidé myslí. Je pochybné, že by si dané skupiny, kterými se zabýváme, dokázali představit systémy vztahů, na něž mýty zjednodušujeme. Záměrem tedy není ukázat, jak lidé myslí v mýtech, ale jak se mýty myslí v lidech, aniž to lidé vědí.⁸²

Lévi-Strauss jde však ještě dál a zabývá se myšlenkou, že mýty se jaksi myslí mezi sebou. Spíše než to, co je v mýtech, bychom se měli zajímat o systém axiomů a postulátů určujících nejlepší možný kód, který dává společný význam nevědomým výtvorům mysli společností a kultur, jež jsou si navzájem nejbližší. Existuje několik řádů kódu. Jazyk je podle něj kódem prvního řádu a mýtus kódem druhého řádu. Mýtus na jedné straně integruje kód prvního řádu a na druhé straně obsahuje něco, co kód prvního řádu přesahuje. Mýtus jako kód druhého řádu je tedy předmětem vědy o diskursu, která se zabývá nadvětnými útvary.

Nyní se zaměříme na článek *Struktura mýtů*,⁸³ na jeden z jeho nejvýznamnějších a nejznámějších článků, kde Lévi-Strauss velmi zřetelně objasňuje svůj přístup k analýze mýtů. V úvodu se zabývá neuspokojivým stavem mytologického bádání, které spočívá v tom, že všechny výzkumy se zaměřují spíše na vysvětlování jednotlivých událostí mýtu, ať už k nim přistupují z jakéhokoliv hlediska. Někteří tvrdí, že společnosti ve svých mýtech vyjadřují určité základní city jako lásku, nenávisť, jež sdílí celé lidstvo. Podle jiných mýty představují jakési pokusy o vysvětlení těžko pochopitelných jevů (např. astronomických a meteorologických). Takovéto studium mýtů nás dovádí k rozporuplným závěrům, protože zcela opomíjí fakt, že mýty na celém světě se velmi podobají a je tedy nutné jednotlivé události mýtu nechápat jako separované části, ale nahlížet na ně z kontextu celku všech mýtů. Lévi-Strauss si všímá, že podobný problém měla jazykověda. „*Starší filosofové uvažovali o jazyce stejně, jako my dosud uvažujeme*

⁸² srovnej, Lévi-Strauss, Claude: *Mythologica: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006, s. 24. ISBN 80-7203-644-0 Na tuto myšlenku později navázal v knize *Mýtus a význam*, kde tvrdí, že přesně vypovídá o tom, jak vnímá svůj vztah k práci. Jeho práce se prý v něm myslí, bez toho, aby o tom věděl. Vnímá sám sebe jako místo, kde se něco odehrává – každý je křížovka, kde se dějí věci, avšak nějaké „já“ podle něj neexistuje. Chce tímto svým postojem otevřít nový pohled na společnost a její společenské projevy. Lévi-Strauss, Claude: *Mýtus a význam*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-052-5

⁸³ Lévi-Strauss, Claude: *Struktura mýtů*. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 182-204. ISBN 80-7203-713-7

o mytologii. Shledávali, že v každém jazyce určité skupiny zvuků odpovídají určitým významům, a zoufale se snažili pochopit, jaká vnitřní nutnost ony významy a zvuky spojuje. Bylo to marné, protože tytéž zvuky se vyskytovaly i v jiných jazycích, avšak pojily se k odlišným významům. A tak zmíněný rozpor se vyřešil teprve tehdy, když si badatelé všimli, že významová funkce jazyka není přímo spjata se zvuky samými, nýbrž se způsobem, jak se tyto zvuky navzájem kombinují.⁸⁴ Zde naráží na Saussurovo tvrzení, že hodnota jazykového znaku nesouvisí se zvukem, ale vzniká až v opozici k ostatním jazykovým znakům. Tato myšlenka znamenala zlom v tehdejší jazykovědě a stala se jedním z opěrných bodů moderní lingvistiky.

Lévi-Strauss chce, aby tato metoda byla aplikována na zkoumání mýtů, avšak je si vědom, že nelze zcela srovnávat jazyk s mýtem, protože sám mýtus je nedílnou součástí jazyka. Mýtus známe prostřednictvím promluvy, tedy patří do oblasti diskursu. Abychom mohli vysvětlit specifické rysy mytického myšlení, musíme dokázat, že mýtus je zároveň jak v řeči, tak mimo ni. „Když Saussure navzájem odlišil jazyk a promluvu, ukázal, že jazyk se vyznačuje dvěma komplementárními stránkami: strukturální a statickou; jazyk náleží do oblasti času vratného, promluva do oblasti času nevratného. Jestliže můžeme v řeči vyčlenit tyto dvě roviny, není vyloučeno, že v něm můžeme určit ještě rovinu třetí.“⁸⁵ Lévi-Strauss odlišuje jazyk a promluvu pomocí časových systémů, k nimž se každý z nich vztahuje. Mýtus je podle něj kombinací těchto dvou časových systémů, protože mýtus se vždy vztahuje k minulým událostem, ke kterým došlo už velmi dávno, ale jeho vnitřní hodnota vyplývá z toho, že události, jež se údajně odehrály v daném čase, také vytvářejí trvalou strukturu. Ta se vztahuje zároveň k minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Tato dvojí struktura – současně historická a ahistorická podle něj vysvětluje, proč mýtus zároveň spadá do oblasti promluvy (a jako takový je analyzován) i do oblasti jazyka (v němž je formulován) a ve třetí rovině může vykazovat stejný charakter absolutního předmětu. Třetí rovina má taktéž lingvistickou povahu, ale je odlišná od dvou předchozích.

Lévi-Strauss dále provádí malou odbočku, aby osvětlil originalitu mýtu v porovnání se všemi ostatními lingvistickými fakty. Říká o mýtu, že je protikladem poezie, která je formou řeči velmi těžko přeložitelná do cizího jazyka a každý její překlad s sebou nese četné deformace. Naproti tomu hodnota mýtu jakožto přenosu informace přetrvává

⁸⁴ Lévi-Strauss, Claude: *Struktura mýtů*. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 184. ISBN 80-7203-713-7

⁸⁵ tamtéž s. 184.

vzdor sebehoršímu překladu. Čtenář na celém světě vnímá mýtus jako mýtus, aniž by znal jazyk nebo kulturu dané společnosti, odkud pochází. „*Podstata mýtu netkví ani ve stylu, ani v tom, jak jej vyprávíme, ani v syntaxi, ale v příběhu, který vypráví. Mýtus je řečí, ale je to řeč působící na velmi vysoké úrovni, na níž se smysl odpoutává od jazykového základu, na němž se zpočátku rozvinul.*“⁸⁶

Z dosud řečených tvrzení podle Lévi-Strausse vyplývá, že stejně jako ve fonologii existují základní jednotky fonémy, tak i v mytologii existují základní jednotky, které nazývá *mytémy*. Ty však nelze srovnávat s *fonémami*, *morfémami* ani *sémantami*. Mytémy zaujímají místo ve vyšší rovině, protože jinak by se mýtus neodlišoval od kterékoliv jiné formy diskursu. Chce je tedy hledat na úrovni věty. Konstitutivní jednotky, které vstupují do vzájemných kombinací, jsou podle něj vztahy.

Brzy si však uvědomuje, že v této hypotéze existují trhliny. „*Připouštíme totiž, že skutečnými skladebnými jednotkami mýtu nejsou izolované vztahy, ale soubory vztahů a že skladebné jednotky nabývají významové funkce pouze formou kombinací těchto souborů. Vztahy z téhož svazku se mohou objevit ve vzdálených intervalech, pohlížíme-li na ně z hlediska diachronického, když se nám je však podaří uspořádat „přirozeně“, podaří se nám zároveň uspořádat mýtus podle určitého časového referenčního systému nového typu, odpovídajícího požadavkům výchozí hypotézy.*“⁸⁷ Dodává, že tento systém je v podstatě dvojrozměrný, protože je zároveň diachronický i synchronický, takže spojuje charakteristické vlastnosti jazyka a promluvy.

Lévi-Strauss se na příkladu mýtu o Oidipovi snaží osvětlit svou metodu a ilustrovat určitou techniku. S mýtem chce zacházet stejně jako s orchestrální partiturou. Seskupuje sekvence mýtu do podoby tabulky se čtyřmi sloupci. Říká, že pokud bychom chtěli mýtus vyprávět, rozdělení do sloupců bychom si nevšimli a jednotlivé řádky bychom četli zleva doprava a zároveň odshora dolů. Pokud však máme mýtus pochopit, polovina diachronického řádu (odshora dolů) ztrácí svou funkční hodnotu. Čteme zleva doprava sloupec za sloupcem, přičemž každý sloupec pojímáme jako celek.⁸⁸ Každý sloupec může být charakterizován určitou vlastností, společnou pro všechny vztahy, které se v něm nacházejí. Všechny události sdružené v prvním sloupci zleva se týkají *nadhodnocených příbuzenských vztahů*. Druhý sloupec obsahuje také *příbuzenské*

⁸⁶ Lévi-Strauss, Claude: *Struktura mýtů*. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 185. ISBN 80-7203-713-7

⁸⁷ tamtéž s. 187.

⁸⁸ srovnej, tamtéž s. 189.

vztahy ovšem *podhodnocené*. Třetí sloupec je spjatý s monstry a jejich zničením. Čtvrtý sloupec, ve kterém jsou zahrnuty jména postav, které vykazují společný rys a to *potíže s normální chůzí*, je ve stejném vztahu ke sloupci třetímu jako první sloupec ke sloupci druhému. Nemožnost sloučit tyto skupiny vztahů je podle něj překonaná (nebo spíš nahrazena) tvrzením, že dva vzájemně protikladné vztahy jsou totožné do té míry, do jaké je každý, stejně jako ten druhý, *protikladný* se sebou samým.

Mýtus je podle Lévi-Strausse určitým druhem logického nástroje mysli, který umožňuje překonávat skutečné a jinak nepřekonatelné *protiklady*. Ilustruje to na příkladu z americké mytologie a to na důležité úloze mrchožroutů. Všiml si, že právě zvířata jako jsou sup, kojot či havran hrají velmi významnou roli v severoamerických mýtech. „*Důvod této volby vyjde najevo, jakmile poznáme, že mytické myšlení vychází z uvědomění si určitých protikladů a postupně se mezi nimi snaží prostředkovat. Předpokládejme tedy, že dva prvky, mezi nimiž zdánlivě není možný přechod, jsou nejprve nahrazeny dvěma prvky ekvivalentními, připouštějícími jiný prvek jako prostředkující. Potom jeden z původních prvků a prvek prostředkující jsou opět nahrazeny novou triádou a tak dále.*“⁸⁹ Z tohoto hlediska získáme prostředkující struktury. Například mrchožrouti se podobají dravcům, protože požívají živočišnou potravu, ale zároveň se podobají výrobcům rostlinné potravy, protože nezabíjejí to, co jedí. Mrchožrouti, kojoti či havrani tedy hrají úlohu *mediátorů*, kteří mají za úkol sérií logických zprostředkování vyrovnat ostrý protiklad života a smrti. Můžeme rozlišit několik logicky navazujících úrovní prostředníků. Na začátku je například opozice život/ smrt. Tento ostrý protiklad je nahrazen triádou zemědělství/ lov/ válka. Zemědělství je na straně života, protože se zabývá sběrem rostlinné potravy a ne zabíjením. Válka je na straně smrti, protože se v ní lidé navzájem zabíjejí. Lov je přesně uprostřed mezi nimi, protože se sice zabíjí, ale za účelem sběru kořisti – potravy, která nám dává život. Tuto triádu potom nahrazuje párem býložravci/ masožravci a odtud přechází k mrchožroutům, kteří zde hrají úlohu mediátorů a jsou zároveň nositeli charakteristickým vlastností předchozího páru, které byly původně postulované jako vzájemně se vylučující.

Dále si v článku klade otázku proč mýty a obecně orální literatura velmi často používají zdvojení či ztrojnásobování těžé sekvence. Ono opakování má podle něj vlastní funkci – má vyjevit strukturu mýtu. Synchronicko-diachronická struktura mýtu

⁸⁹ Lévi-Strauss, Claude: *Struktura mýtů*. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 198. ISBN 80-7203-713-7

umožňuje, abychom prvky mýtu uspořádali do diachronických sekvencí (řady v zmíněných tabulkách), které se musí číst synchronicky (sloupce).⁹⁰ Každý mýtus má tak podle něj „listovou“ strukturu, prosvítající na povrch v procesu opakování a skrze ně. Avšak jednotlivé listy nejsou nikdy zcela identické. Vzniká teoreticky nekonečný počet listů, z nichž se každý nepatrně liší od předešlého. Mýtus se tedy bude spirálovitě odvíjet, dokud se nevyčerpá vnitřní duchovní podnět, který mu dal vzniknout.

*„Rozvíjení mýtu je tedy spojité, naopak jeho struktura si uchovává charakter nespojitý. Smíme-li formulovat poněkud odvážnou představu, pak mýtus je verbální jsoouco zaujímavější v oblasti promluvy (parole) místo srovnatelné s tím, jež ve světě fyzikální reality připadá krystalu.“*⁹¹ Přirovnává postavení mýtu k postavení krystalu, protože v něm vidí předmět prostředkující mezi statickým úhrnem molekul a molekulární strukturou samou.

Vlastní funkcí mýtu je tedy sloužit jako nástroj a garance logické koherence mytického světa. Lévi-Strauss dochází k závěru o zásadní jednotě logických operací myslí, ať už jde o mysl člověka „civilizovaného“ či „primitivního“. Rozdíl mezi „civilizovaným“ a „primitivním“ člověkem nespočívá v pořadnosti logických a intelektuálních operací toho druhého, ale v tom, že operace jednoho se zaměřují na jiné objekty než u druhého.

Lévi-Strauss se věnoval studiu mýtů a strukturální analýze mýtů v několika svých knihách a článcích. V této práci jsme se zabývali článkem *Struktura mýtů* a vybranými pasážemi z některých jeho knih (*Mythologica: Syrové a vařené, Strukturální antropologie a Mýtus a význam*), které nám poskytly dostatečný materiál pro prozkoumání strukturálního myšlení, které převzal od Ferdinanda de Saussura (díky Romanu Jakobsonovi) a dále je rozvíjel.

5.4 Hudba

Lévi-Strauss aplikoval některé již zmíněné Saussurovy strukturální myšlenky také na oblast umění, především na hudbu. Ta měla mezi ostatními druhy umění (výtvarné umění, poezie atd.) privilegované postavení, které bude osvětleno níže. V předmluvě

⁹⁰ srovnej, Lévi-Strauss, Claude: *Struktura mýtů*. In: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, s. 203. ISBN 80-7203-713-7

⁹¹ tamtéž s. 203.

knihy *Mythologica: Syrové a vařené*⁹² tvrdí, že hudba ho inspirovala při hledání střední cesty mezi logickým myšlením a estetickým vnímáním, protože hudba se touto cestou ubírala odjakživa. Je důležité upřesnit, že Lévi-Strauss ve svých teoriích odkazuje na klasickou hudbu západní civilizace od počátku 17. století po její rozkvět ve století 18. a 19. s příchodem R. Wagnera. Ten se stal jedním ze skladatelů, kteří u něj probudili intenzivní zájem o hudbu.⁹³ O Wagnerovi tvrdil, že je otcem strukturální analýzy mýtů (a také pohádek) a z jehož práce vyvodil hypotézu, že analýzu mýtů lze přirovnat k analýze partitury a že struktura mýtů se odhaluje právě pomocí partitury.

Jednou z nejdůležitějších Lévi-Straussových myšlenek byla ta, že hudba má společné charakteristické vlastnosti s mýtem a jazykem. „*Domníváme se, že skutečná odpověď se nachází ve společném charakteru mýtu a hudebního díla, totiž že jsou to jazyky, z nichž každý po svém přesahuje rovinu artikulovaného jazyka, a přitom stejně jako on – a na rozdíl od malířství – ke svému projevu vyžaduje časový rozměr.*“⁹⁴ Lévi-Strauss si však všiml, že tento vztah k času má velmi zvláštní povahu: vše se podle něj děje, jako kdyby hudba a mytologie využívaly čas jen k tomu, aby ho popřely. „*Obě jsou totiž jakýmsi stroji na zrušení času. Pod zvuky a rytmy působí hudba na úhoru, jímž je fyziologický čas posluchačův – čas nutně diachronický, protože je nevratný, hudba však proměňuje jeho segment určený k poslechu v synchronický celek uzavřený do sebe sama. Poslech hudebního díla tedy v důsledku jeho uspořádání znehybnil plynoucí čas... Učinil to tak dobře, že poslechem hudby a právě při něm se stáváme jakoby nesmrtelnými.*“⁹⁵ V tomto bodě si můžeme všimnout, že díky Saussurovu zvláštnímu vztahu synchronie a diachronie se Lévi-Strauss přiblížil teorii estetického prožitku, jejíž základy v estetice položil Immanuel Kant.⁹⁶ Je to myšlenka nezajímavého zalíbení během estetické percepce. Později na tuto myšlenku navázal Edward Bullough,⁹⁷ který v přeneseném smyslu Kantovu *nezajímavost* nazýval *psychickou distancí*. Společným znakem je jakési oproštění se od praktického myšlení a vnímání času. Lévi-Strauss se tak v definici stavu při poslechu hudby, kdy

⁹² Lévi-Strauss, Claude: *Mythologica: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006, s. 26-45. ISBN 80-7203-644-0

⁹³ Zajímavé je, že hudba R. Wagnera ovlivnila několik filosofů 19. a 20. století. Jedním z nich byl například Friedrich Nietzsche, který se s Wagnerem osobně znal. Wagnerovou velkou inspirací bylo dílo filosofa Arthura Schopenhauera, který tvrdil, že hudba je ztotožněním světové vůle a je nejdůležitějším uměním. Wagner tuto myšlenku převzal a jeho pozdní dílo, především opery jsou jí ovlivněny.

⁹⁴ Lévi-Strauss, Claude: *Mythologica: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006, s. 28. ISBN 80-7203-644-0

⁹⁵ tamtéž s. 28.

⁹⁶ Kant, Immanuel: *Kritika soudnosti*. Praha: Odeon 1975.

⁹⁷ Bullough, Edward: „Psychická distance“ jako faktor v umění a estetický princip. *Estetika*, Vol. 32, No. 1, 1995, s. 10–30.

podle něj znehybníme plynoucí čas a stáváme se nesmrtelnými, nevědomky přiblížil (avšak ne zcela) myšlence nezainteresovaného estetického prožitku.

Hudba má s mýtem a jazykem mnoho společného. Lévi-Strauss to ukazuje, stejně jako dříve v případě mýtu, na struktuře jazyka. Základními jednotkami jazyka jsou fonémy, které samy o sobě nemají význam, ale získávají ho rozličnými kombinacemi a vymezením se (opozicí) od ostatních fonémů. To samé podle něj platí o hudebních tónech. Tóny: C, D, E, F atd. – nemají samy o sobě význam, jsou to jen tóny. Pouze kombinací tónů vzniká hudba. Můžeme tedy říci, že stejně jako v případě jazyka, kde jsou základními jednotkami fonémy, tak v případě hudby existují tyto prvky, které nazývá *tonémy*.⁹⁸ Mytologii tak lze přirovnat k hudbě díky podobné analogii struktury, kterou mají s jazykem. Je zde však následující rozpor. V mytologii nejsou základními jednotkami fonémy, ale slova, které spojujeme do vět. V hudbě jsou základní jednotky tonémy (podobné fonémům v jazyce), které se spojují do věty – melodické fráze. Slova v hudbě nejsou. V jazyce však existuje úroveň více. Nejprve jsou fonémy, které skládáme do slov a slova skládáme do vět. V hudbě a mytologii, tak na rozdíl od jazyka chybí jedna úroveň. Lze tedy říci, že stejně jako hudba na jedné straně, tak i mytologie na straně druhé mají své kořeny v jazyce, ale rozvíjejí se odlišnými směry. Hudba zdůrazňuje zvukové hledisko zakotvené v jazyce. Zatímco mytologie zdůrazňuje hledisko významové, které je také zakotvené v jazyce.

Hudební tóny nejsou jen tak ledajaké zvuky, které kopírujeme z přírody. Jsou to kulturně vytvářené zvuky za účelem vzniku hudebních skladeb. Vznikají artikulační zvukového kontinua. „V důsledku toho, jak každý typ stupnice rozdělí zvukové kontinuum, vzniknou mezi tóny hierarchické vztahy. Tyto vztahy nejsou diktovány přírodou, protože fyzické vlastnosti libovolné hudební stupnice svým počtem i složitostí značně přesahují vlastnosti, které si vybírá každý systém, aby si vytvořil vlastní relevantní rysy.“⁹⁹ Hudba nás odkazuje k první úrovni artikulační vytvořené kulturou – k systému hudebních tónů. Odtud také pramení Lévi-Straussovo upřednostnění hudby před ostatními druhy umění. Pokud bychom vytvořili stupnici, která by ukazovala míru napodobování přírody v umění, hudba by podle něj byla nejméně napodobující

⁹⁸ srovnej, Lévi-Strauss, Claude: *Mýtus a význam*. Bratislava: Archa, 1993, s. 54. ISBN 80-7115-052-5

⁹⁹ Lévi-Strauss, Claude: *Mythologica: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006, s. 34. ISBN 80-7203-644-0

přírodu.¹⁰⁰ Tedy je neprivilegovanějším typem uměleckého projevu, který má největší hodnotu.

Hudba předpokládá, stejně jako malířství, jakési přirozené uspořádání smyslové zkušenosti. Avšak s přírodou, jež k nim promlouvá, udržuje malířství i hudba opačné vztahy. V přírodě člověk nachází všechny vzory barev a někdy i barvivo v čistém stavu. Člověk tedy může jen použít pestrou paletu, kterou mu příroda nabízí a dál s ní pracovat. Zvuky příroda také vytváří, nejsou to však hudební tóny. Ty jsou výlučným dílem kultury jakožto tvůrkyně nástrojů a zpěvu. Uvedený rozdíl se podle Lévi-Strausse odráží také v jazyce, protože jednotlivé odstíny barev tónů nepopisujeme stejně. Co se týče barevných odstínů, téměř vždy si při popisu pomáháme metonymiemi – pomněnková modř, citronově žlutá atd. – tak jako by se popis barvy neobešel bez zrakového vjemu pomněnek či citrónů. Naproti tomu svět zvuků je spíše otevřen metaforám – „dlouhé vzlyky houslí – podzimu“ atd.¹⁰¹

Hudba, stejně jako malířství tedy dodatečně přiznává tónům fyzické vlastnosti avšak je mezi nimi rozdíl. Malířství uspořádává přírodu, která v něm byla přítomna jako smyslové uspořádání pomocí kultury. Hudba se však chová zcela opačně. Kultura je v ní, ve smyslové podobě, totiž již přítomna, dříve než ji pomocí přírody intelektuálně uspořádá. Hudba tedy vzniká oprostěná od zobrazujících pout, které udržují malířství v závislosti na smyslovém světě.

5.5 Výtvarné umění

Již v předešlé kapitole jsme nastínili postavení malířství v estetické teorii Lévi-Strausse. Malířství má pro něj menší uměleckou hodnotu, protože barvy patří z formálního hlediska do jiné roviny než tóny (nebo fonémy). Barvy se vyskytují v přírodě a malíři je napodobují ve svých dílech, stejně jako tvary. Když se podíváme na obraz (vyjma abstraktních obrazů, které však také nepovažuje za umělecky hodnotnější, protože nerespektují princip dvojí artikulace, tím, že tvoří jen na úrovni jedné artikulace), hned v něm začneme zkoumat objekty, které se v obraze vyskytují a které známe z přírody. Naopak u hudby, jak již bylo řečeno, hudební tóny vznikají kulturní

¹⁰⁰ Setkáváme se zde s teorií o napodobování v umění, se kterou přišel již v antice Platón, který stejně jako Lévi-Strauss neuznával nápodobu, jako umělecký akt. Čím více umělec podle Lévi-Strausse napodobuje přírodu a čím méně vkládá do díla kulturní invence, tím klesá umělecká hodnota díla. U Platóna nešlo o vkládání kulturní invence, ale o napodobování idejí.

¹⁰¹ srovnej, Lévi-Strauss, Claude: *Mythologica: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006, s. 35. ISBN 80-7203-644-0

invenčí a nenapodobují zvuky přírody. Tóny a barvy tedy nejsou entity téže úrovně. „*Malířství nachází svou látku v přírodě: barvy jsou dány ještě před tím, než se používají, a slovník potvrzuje jejich odvozený charakter dokonce i v označení těch nejjemnějších nuancí: citronově žlutá, třešňově červená atd. Jinak řečeno v malířství existují barvy jen proto, že už existují barevné bytosti a předměty, a jen na základě abstrakce lze barvy od přirozených podkladů oddělit a nakládat s nimi jako s prvky zvláštního systému.*“¹⁰²

Malířství však můžeme nazvat jazykem v tom smyslu, že jako každý jazyk sestává ze zvláštního kódu, jehož jednotlivé prvky vznikají kombinací méně četných jednotek, které samy vzešly z kódu obecnějšího. Ve srovnání s artikulovaným jazykem však nachází jistý rozdíl, ze kterého vyplývá, že sdělení v malířství jsou chápána nejprve esteticky a pak intelektuálně, zatímco u artikulovaného jazyka je to naopak.

V artikulovaném jazyce první, neoznačující kód, je pro kód druhý prostředkem a podmínkou významu, tak že sám význam je omezen na jednu rovinu. Dualita se podle něj obnovuje v poezii, jež oživuje označující hodnotu prvního kódu a začleňuje ji do kódu druhého.¹⁰³

Jediný typ malby, který podle něj lze srovnávat s hudbou je kaligrafie. Kaligrafické umění plně spočívá v tom, že jednotky – které si volí, uspořádává, vyjadřuje pomocí konvencí určitého způsobu psaní, citlivosti, pohybu a stylu – existují samostatně jako znaky, předurčené konkrétním systémem písma k plnění jiných funkcí. Pouze takovéto malířské dílo je podle něj jazykem, protože je výsledkem kontrapunktického seřízení dvou rovin artikulace. Kaligrafické malířství nazývá malířstvím druhého stupně, protože nás odkazuje k první úrovni artikulace vytvořené kulturou – k systému ideogramů. Proto grafické symboly (zejména symboly čínské) projevují estetické vlastnosti nezávislé na intelektuálních významech, které mají šířit a jež záměrně využívá kaligrafie.¹⁰⁴

¹⁰² Lévi-Strauss, Claude: *Mythologica: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006, s. 32. ISBN 80-7203-644-0

¹⁰³ srovnej, tamtéž s. 33.

¹⁰⁴ srovnej, tamtéž s. 34.

6. ZÁVĚR

Cílem této práce bylo zkoumat a upozornit na důležitost vybraných aspektů strukturálního myšlení Ferdinanda de Saussura a následně poukázat na to, jak tyto myšlenky použil Claude Lévi-Strauss ve své teorii mýtů a teorii umění.

Ferdinand de Saussure je dodnes považován za jednoho z hlavních aktérů, kteří hráli důležitou roli při vzniku moderní lingvistiky. Zasloužil se o to především díky komplexní systematizaci strukturálních myšlenek a jejich dalšímu rozvinutí. Jeho myšlení však zasáhlo do více vědních oblastí než je jen lingvistika. Vliv jeho myšlení je patrný například v oblasti sémiotiky, estetiky nebo kulturní antropologie.

Saussure počal nahlížet na jazyk jako na systém vztahů mezi částmi. Rozlišil dva druhy vztahů mezi jazykovými znaky a to – syntagmatické a asociativní. Syntagmatické vztahy vznikají na základě lineárního charakteru jazyka zřetězením jazykových znaků na tzv. syntagmatické ose. Tento vztah po sobě jdoucích znaků umožňuje poznat hodnotu jednotlivého znaku díky opozici vůči ostatním znakům v řadě. Asociativní vztahy jsou naopak tvořeny díky vnitřní „zásobnici“ znaků jednotlivce. Jde o vztah mezi znaky podobnými, jež se asociují v mysli člověka a jež se promítají na osu paradigmatickou. Například slovo „pes“ získává hodnotu až při průniku obou os. Opozice vůči ostatním slovům ve větě a uvědomění si možných asociací nám dává hodnotu tohoto jazykového znaku. S rozlišením dvou vztahů mezi jazykovými znaky souvisí jeho teorie opozic. Tato teorie platí na více úrovních, jak fonologické, morfologické i syntaktické. Například hláska „p“ nemá sama o sobě žádný význam. Když k ní však přidáme „es“ vznikne srozumitelné slovo „pes“.

Na myšlenku, že hodnota jazykového znaku vzniká až v opozici ke znakům ostatním a že jazyk je systém složený ze vztahů, naráží i Claude Lévi-Strauss při zkoumání mýtů. Vychází z faktu, že mýty po celém světě se navzájem velmi podobají a proto navrhuje zkoumat je z pohledu kontextu celku a nechápat je jako separované části. Všechny mýty mají podle něj společnou strukturu (jsou tvořeny vztahy mezi částmi), stejně jako v případě jazyka. Dále si Lévi-Strauss všímá, že mýtus v sobě nese protiklady, například protiklad života a smrti. V každém mýtu se proto vyskytuje mediátor (např. kojot, sup či havran), který řeší toto napětí, protože obsahuje charakteristické prvky obou dvou opozitních členů. Zde se inspiroval Saussurovým pojetím opozice, které později rozvinul Roman Jakobson v principu binárních opozic. Tedy dvojici členů, které jsou navzájem protikladné. Lévi-Strauss dále připodobňuje

samotnou kulturu k jazyku, protože oba systémy jsou tvořeny pomocí logických vztahů, opozic a korelací.

Saussure definoval základní jazykovou jednotku, pro kterou platí, že sama o sobě nemá žádný význam a odvozuje ho ze vztahu k ostatním jednotkám, jako „foném“. Na vyšší úrovni jsou podle něj „morfémy“ a pak „sémanty“. Lévi-Strauss na základě této teze definuje základní jednotky v mytologii jako „mytémy“, v hudbě jako „tonémy“ (a v gastronomii jako „gustémy“). Mytémy jsou podle něj na úrovni morfémů a jejich kombinací se skládají do vět. Tonémy jsou naopak na úrovni fonémů a také se skládají do vět. V hudbě a mýtu tedy obdobně chybí jedna úroveň na rozdíl od jazyka. Lévi-Strauss si však uvědomuje, že pokud chceme nahlížet mýty, hudbu, umění atd. jako celek, neměli bychom zkoumat jednotlivé jednotky, ale vztahy mezi nimi. Říká tedy, že skutečnými skladebními jednotkami jsou soubory vztahů a jejich kombinace.

Dále Saussure rozlišil synchronní a diachronní hledisko. Do příchodu Saussura bylo v lingvistice všeobecně používáno diachronní hledisko, tedy zkoumání vztahů mezi následnými termíny, které se navzájem nahrazují v čase. Naopak synchronní pohled, který zavedl Saussure, studuje vztahy mezi koexistujícími termíny v určitém okamžiku bez ohledu na čas. Lévi-Strauss pojmy synchronie a diachronie zařadil do svého slovníku a velmi často je používá, pokud hovoří o čase. Například tvrdí, že mýtus bychom měli „číst“ jako hudební partituru diachronicky a zároveň synchronně. Mýtus má podle něj synchronicko-diachronickou strukturu. Pokud provádíme strukturální analýzu mýtu, rozlišujeme jednotlivé sekvence mýtu do řad – diachronní pohled, a dále události podle stejné charakteristické vlastnosti do sloupců – synchronní pohled. Avšak pokud zkoumáme mýtus v kontextu mýtů odlišných kultur, zde uplatňuje především pohled synchronní. Říká, že studovat historický vývoj civilizací, jež produkují své mýty, je úkol pro historiky. Dále také upozorňuje, že i když označil mýtus a hudbu za synchronně-diachronické, mají tendenci popírat čas, nebo lépe – zrušit čas. Říká, že hudba při poslechu dokáže znehybnit čas a posluchač se tak stává jakoby nesmrtelným. Děje se to díky tomu, že toto dílo nazíráme jako celek uzavřený do sebe sama.

Saussure také rozlišil dvě části řeči – langue (jazyk) a parole (promluva). Jazyk je podle něj systém pravidel, který je ve vědomí společnosti a jímž se řídí mluvčí dané jazykové společnosti při tvorbě řeči. Promluva je individuální akt vůle a inteligence tedy konkrétní manifestace řeči. Lévi-Strauss naráží na toto rozlišení, když srovnává jazyk a mýtus. Mýtus je nedílnou součástí jazyka, avšak známe jej prostřednictvím

promluvy. Chce vysvětlit specifické rysy mytického myšlení a ukázat, že mýtus je zároveň jak v řeči, tak mimo ni. Řeč obsahuje dvě různé roviny. Jazyk, který podle něj náleží do oblasti času vratného a promluvu, která patří do oblasti času nevratného. Mýtus spadá do roviny třetí, která má lingvistickou povahu, ale je odlišná od ostatních dvou. Mýtus je totiž zároveň historický i ahistorický. To vysvětluje, proč může zároveň spadat do oblasti promluvy i do oblasti jazyka. Mohly bychom tak díky Lévi-Strausově teorii opozic, považovat mýtus za mediátora, který řeší napětí mezi langue a parole.

Jak je vidět, Lévi-Strauss aplikoval několik výtěžků ze strukturálního myšlení Saussura do své práce a dále je rozvíjel v různých oborech společenských věd. Díky těmto myšlenkám dokázal formulovat metodu strukturální analýzy, kterou používal především při zkoumání mytických systémů a příbuzenských vztahů. Jeho práce je nejen inspirativní, ale také předává odkaz výjimečného jazykovědce Ferdinanda de Saussura.

7. SEZNAM LITERATURY

- BULLOUGH, Edward: „Psychická distance“ jako faktor v umění a estetický princip. *Estetika*, Vol. 32, No. 1, 1995, s. 10–30.
- CULLER, Jonathan: *Saussure*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-653-3
- ČERNÝ, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-85885-96-4
- HAWKES, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999. ISBN 80-86055-62-0
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *On Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- CHVATÍK, Květoslav: *Melancholie a vzdor*. Praha: Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0347-8
- CHVATÍK, Květoslav: *Strukturální estetika*. Brno: Host, 2001. ISBN 80-7294-027-9
- JAKOBSON, Roman: *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, 1995. ISBN 80-85787-83-0
- JAKOBSON, Roman: Zur struktur des russischen Verbums. In: *Charisteria Guil. Mathesio*. Praha, 1932. citováno dle: Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, s. 138. ISBN 80-85885-96-4
- KANOVSKÝ, Martin: *Štruktúra mýtov: Štruktúrna antropológia Clauda Lévi-Straussa*. Praha: Cargo Publishers o.s., 2001. ISBN 80-902952-2-3
- KANT, Immanuel: *Kritika soudnosti*. Praha: Odeon 1975.
- KOLEKTIV AUTORŮ: *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 104. ISBN 80-7182-064-4
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Mythologica: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-7203-644-0
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Mýtus a význam*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-052-5
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-7203-713-7
- MICHALOVIČ, Peter a Vlastimil Zuska: *Znaky, obrazy a stíny slov*. Praha, Akademie múzických umění v Praze, 2009. ISBN 978-80-7331-129-2
- MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Studie I*. Brno: Host, 2007. ISBN 80-7294-000-7
- PIAGET, Jean: *Štrukturalizmus*. Bratislava: Pravda, 1971.
- PLATÓN: *Ústava*. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-28-3
- SAUSSURE, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0560-9

SÉRIOT, Patrick: *Struktura a celek*. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0983-3
SOUKUP, Václav: *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0337-3
VICO, Giambattista: *Základy nové vědy a společné přirozenosti národů*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0051-8

8. INTERNETOVÉ ZDROJE

<http://pdf.osu.cz/kcd/dokumenty/opory-jk/index.htm> (6. 2. 2012)

Brenner, Art: *The Structuralism of Claude Levi-Strauss and the Visual Arts*. URL:
<http://www.jstor.org/stable/1573767> (17. 10. 2011)